

Med målet i sikte

Målinriktad och systematisk
utvärdering av insatser för
enskilda personer (MOS)

Du får gärna citera Socialstyrelsens texter om du uppger källan, exempelvis i utbildningsmaterial till självkostnadspris, men du får inte använda texterna i kommersiella sammanhang. Socialstyrelsen har ensamrätt att bestämma hur detta verk får användas, enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen). Även bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten, och du måste ha upphovsmannens tillstånd för att använda dem.

ISBN 978-91-87169-66-3

Artikelnr 2012-9-3

Sättning Edita Västra Aros

Tryck Edita Västra Aros, Västerås, september 2012

Med målet i sikte

Målinriktad och systematisk
utvärdering av insatser för
enskilda personer (MOS)

Förord

I den här boken introduceras en metod för uppföljning och utvärdering i det enskilda klientarbetet. Det är ett målinriktat och systematiskt sätt att följa om en klient uppnår sitt mål och att utvärdera om den genomförda insatsen har hjälpt. Man följer klienten en tid före, under och efter insatsen genom att mäta vid upprepade tillfällen och kan då samtidigt utvärdera insatsens betydelse. I dag efterfrågas uppföljnings- och utvärderingsmetoder särskilt bland de verksamheter som håller på att införa evidensbaserade metoder. Detta sätt att utvärdera kan då vara ett bra alternativ.

I USA där metoden har utvecklats och använts under flera decennier kallas metoden omväxlande för Single system designs (SSD) och Single case experimental designs. Vi har valt att ge metoden ett svenskt namn, nämligen MOS – målinriktad och systematisk utvärdering av insatser för enskilda personer. Metoden har prövats i Sverige inom bl.a. rehabilitering, habilitering och psykoterapi [6]

Under 2010–2011 genomfördes ett försök att pröva utvärderingsmetoden i socialt arbete på initiativ av Enheten för kunskapsutveckling vid Socialstyrelsen. Syftet var dels att pröva metoden i praktiskt arbete, dels att utveckla ett svenskt utbildningsmaterial. Ett 50-tal socialarbetare från skilda verksamheter och olika delar av landet deltog i utbildningsinsatsningen, där de också fick tillfälle att praktisera metoden i det egna klientarbetet. Innehållet i denna bok är en utveckling av utbildningsmaterialet som byggde på handboken *Evaluating Practice* av Bloom, Fisher & Orme (2009) [3] Författarna Siv Nyström och Ulrika Bergström har kompletterat det med erfarenheter och exempel från socialarbetarnas försök att använda ett utvärderingssätt baserat på SSD – det vi nu kallar MOS – i det egna arbetet.

Boken riktar sig till alla som har intresse av att följa upp om enskilda klienter når sitt mål och att utvärdera om insatsen har lett till den förväntade förbättringen. Utöver professionell kompetens krävs inga förkunskaper. Boken kan användas i utbildning och som handledning för professionella som använder MOS i sitt arbete.

Vi vill rikta ett varmt tack till samtliga deltagare i försöket, som har bidragit till utvecklingen av utbildningsmaterialet och därmed till denna bok. Vi tackar även Karin Alexandersson och Lars Petterson vid Dalarnas forskningsråd för värdefulla synpunkter under arbetet med denna bok.

Knut Sundell
Enhetschef enheten för kunskapsutveckling, Socialstyrelsen

Innehåll

Förord	2
--------------	---

Kort om MOS >>

1. Introduktion	7
Vad är MOS?	7
Bokens innehåll	9
En översikt över bokens innehåll	10

Första steget >>

2. Specificera problem och mål	11
Identifiera problemet	11
Välj ett problem att arbeta vidare med	13
Använd problemlistor	14
Specificera mål och delmål	14
Formulera mätbara mål	15
Undvik abstraktionsfällan	16
Uppmuntra konkreta formuleringar	17
Sätt realistiska mål	17
Hitta en lämplig insats	18
Sammanställ information om insatser	19

Andra steget >>

3. Planera utvärderingen	21
Välj utvärderingsdesign	21
Syftet avgör valet av utvärderingsdesign	23
Välj mätmetod	24
Beteendemätning med observation	25
Individuella skattningsskalor (ISS)	25
Standardiserade skalor	28
Krav på mått och metoder	29
Förbered mätningarna	30
Förbered klienten	30
Hur många mål ska mätas?	31

Vem eller vilka ska mäta?	31
När och var ska uppgifterna samlas in?	32
Hur ofta ska mätningar genomföras?	33
Dokumentera uppgifterna	34

Tredje steget >>

4. Granska och bedöma resultatet	35
Sammanställ resultatet	35
Rita en graf med trendlinje.....	37
Gör en visuell granskning.....	38
Bedöm resultatet.....	41
Tolka trender och tendenser	41
Rak baslinje	42
Uppåtgående baslinje.....	44
Nedåtgående baslinje.....	45
Otydliga tendenser	47
Granska trovärdigheten.....	48
Är förändringen meningsfull?.....	48
Praktiskt meningsfull.....	48
Teoretiskt meningsfull	49
Statistiskt signifikant	49
Tumregler för bedömning.....	49
Mått på förändring och effekt.....	50
Förändringsmått	50
Effektmått.....	51

Oklara problem >>

5. Logg	53
Klientloggar	53
Öppna eller fasta tidskategorier	54
Exemplet Bosse.....	55
Vad ska dokumenteras och hur?.....	59
Logg för professionella.....	59

6. Integrera utvärderingen i praktiken	61
Utmaningar i klientarbetet	62
Fokus på problem och mål.....	62
Synliga resultat	62
Att skilja mätning från insats.....	63
Ett vetenskapligt förhållningssätt.....	63
Utvecklingsmöjligheter.....	64
Att tänka på inför implementering	64
Utbildning är nödvändig men inte tillräckligt.....	64
Hjälpmiddel behövs.....	65
Cheferna behöver skräddarsydd information.....	65
Starta där intresset finns	66
Kom i gång med ett nytt arbetssätt	66
Referenser	67
Bilaga 1: Ordlista	69
Bilaga 2: Checklistor och hjälpmedel	72
Checklistor: Problem och mål	72
Funktionsanalys.....	72
Problem- och målformulering.....	72
Exempel på problem och målformuleringar	73
Checklistor: Mått och mätning	74
Mått	74
Undvik reaktiva effekter	74
Checklistor: Planera mätningen	75
Presentera mätningarna för klienten	76
Instruera observatören.....	76
Checklista: Logg	76
Presentera en logg	76
Bilaga 3: Formulär för att planera mätning	77
Bilaga 5: Genomförandeplan	78

1

Introduktion

Bland professionella som är verksamma i hälso- och sjukvård och socialtjänsten finns i dag ett stort intresse för att följa upp och utvärdera den egna praktiken. Man vill veta om insatserna ger det förväntade resultatet, om klientens problem minskar eller om klientens välbefinnande ökar. Men hur går man till väga för att få relevant och tillförlitlig kunskap om klienternas förbättring och insatsens betydelse?

I denna bok presenteras MOS – målinriktad och systematisk utvärdering av insatser för enskilda personer. MOS är ett sätt att följa upp och utvärdera den egna praktiken och ett verktyg som hjälper professionella och klienter att hålla fokus på det förbättringsmål som klienten vill uppnå i varje led av processen. MOS bygger på Single system designs (SSD) en utvärderingsmetod som länge använts i USA, där den utvecklades redan under 1970-talet. I engelskspråkig litteratur används även andra namn, t.ex. Single subject designs [3, 10] eller Single case experimental designs [1, 8]

I Sverige har detta sätt att utvärdera prövats och använts inom bl.a. rehabilitering, habilitering och i skolforskning [5, 6, 7]. Inom socialtjänsten har den endast använts i mindre omfattning. På svenska finns endast några kortare beskrivningar [5, 11]. En handledning som visar hur metoden ska användas saknas. Därför har denna bok skrivits.

Vad är MOS?

Människor som söker stöd eller behandling ska erbjudas bästa möjliga hjälp. Det är en etisk princip i allt människovårdande arbete och en princip som förutsätter någon form av uppföljning och utvärdering av den egna

praktiken. Med hjälp av MOS kan man följa upp enskilda klienters förändring och utvärdera de insatser som erbjuds. Metoden kan användas i allt arbete som handlar om förändring av beteenden, handlingssätt eller känslor.

Huvuddragen i utvärderingsmetoden MOS kan kortfattat beskrivas på följande sätt:

- **Fokus på klientens mål.** Utifrån sina problem och bekymmer får klienten hjälp att formulera ett realistiskt och relevant mål att arbeta vidare med. Målformuleringen fyller flera funktioner. Den visar vad klienten vill uppnå och är beredd att arbeta med. Den ger dessutom idéer om vilken typ av insats som kan vara relevant och vilka mätmetoder och utfallsmått som kan vara lämpliga för uppföljningen. Som professionell hjälper man klienten att hitta ett mål som han eller hon vill arbeta med och att formulera det på ett mätbart sätt. Målet blir då också en måttstock som visar om eller i vilken grad, en klient har nått sitt mål.
- **Upprepade mätningar.** Uppföljningen bygger på upprepade mätningar som görs för att följa upp om målet har uppnåtts. Mätningar görs dels under perioder utan insats och dels under perioder med insats. Mätvärdena från perioden utan insats bildar en baslinje som sedan jämförs med mätvärdena från perioder med insats.

Som professionell hjälper man klienten att hitta lämpliga mått, planerar mätningarna, väljer mätmetoder och utvärderingsdesign. Beteendeobservation, standardiserade och individuella skattningsskalor är de vanligaste mätmetoderna. Det finns en uppsättning utvärderingsdesigner och samtliga bygger på mätningar, dels under baslinjer och dels under perioder under insats.

- **Analys och bedömning.** Mätuppgifterna samlas in, sammanställs och presenteras på ett överskådligt sätt, t.ex. i en graf. Skillnaderna i mätvärden mellan baslinjen och perioder med insats granskas och analyseras. Den visuella granskningen ger en bild av förändringen och utifrån denna kan den första bedömningen av förändringen och av insatsens betydelse göras. Analysen ger svar på frågor av typen: I vilken riktning har klientens beteende eller situation förändrats? Har målet med insatsen uppnåtts? Kan insatsen avslutas, bör den förlängas, förändras eller ersättas med en annan insats? Var insatsen lämplig för klienten?

- **Samverkan med klienten.** Klientens eget engagemang ses som en förutsättning för framgång i förändringsarbetet. Därför involveras klienterna i hela arbetsprocessen, i specificering av problem och mål, i mätningarna och i bedömningen av resultatet. När resultaten återkopplas och klienten ges möjlighet att dela med sig av sina erfarenheter utvecklas kunskaper om t.ex. insatsen eller om mätningarna.
- **Ett professionellt verktyg.** Utredningar som görs i förändringssyfte följer vanligtvis en plan för genomförandet där problemet, målet och motivet för att välja en viss insats beskrivs steg för steg. Ofta redovisas också hur insatsen ska följas upp. MOS ska inte ersätta dessa planer, utan snarare vara en integrerad del i varje steg. MOS hjälper till att i varje steg i utredningsprocessen hålla fokus på
  - klientens förbättringsmål
  - mätmetoder som ger relevant och trovärdig information
  - väl underbyggda underlag för bedömningar och beslut som gäller det fortsatta arbetet.

En del av en evidensbaserad praktik. Detta sätt att utvärdera har en självklar plats i evidensbaserad praktik. Det hjälper den professionella att väga samman klientens önskemål eller situation med bästa möjliga kunskap om insatsen och med den professionellas egna erfarenheter. I kapitel 6 finns mer information om vilken roll målinriktad och systematisk utvärdering (MOS) kan spela i en evidensbaserad praktik.

Bokens innehåll

Utvärderingen omfattar fyra huvuduppgifter. Den första huvuduppgiften Specificera problem och mål behandlas i kapitel 2. Här beskrivs hur man identifierar och specificerar mål, formulerar mätbara mål och väljer en insats som kan hjälpa klienten. Kapitel 3 behandlar den andra huvuduppgiften Planera och genomföra uppföljningen. Den omfattar uppgifterna att välja utvärderingsdesign, välja utvärderingsmetod och att planera och samla in uppgifterna. I kapitel 4 beskrivs hur man sammanställer, granskar, tolkar och bedömer resultatet av de uppgifter som samlats in. Olika typer av loggar som bland annat kan användas när det är svårt att formulera ett problem eller ett mål beskrivs i kapitel 5. I det avslutande kapitlet 6 finns erfarenheter och råd för chefer och professionella som planerar att börja använda MOS för att följa upp sina klienter och utvärdera insatserna.

En översikt över bokens innehåll

Kapitel	Huvudrubrik	Innehåll
1	Introduktion	Vad är MOS? Bokens innehåll
2	Specificera problem och mål	Identifiera problemet Välj ett problem att arbeta vidare med Specificera mål och delmål Formulera mätbara mål Hitta en lämplig insats
3	Planera utvärderingen	Välj utvärderingsdesign Välj mätmetod Förbered mätningarna Dokumentera uppgifterna
4	Granska och bedöma resultatet	Sammanställ informationen Gör en visuell granskning Bedöm resultatet Tolka trender och tendenser Granska trovärdigheten Är förändringen meningsfull? Mått på förändring och effekter
5	Logg	Klientloggar Logg för professionella
6	Integrera utvärderingen i praktiken	Utmaningar i klientarbetet Att tänka på inför implementering Komma i gång med MOS

I bilagorna finns exempel på hjälpmedel som kan kopieras eller anpassas efter behov.

Boken innehåller vissa begrepp som vanligtvis används i vetenskapliga sammanhang. Särskilt gäller det avsnitten om mätning, sammanställning och analys. Begreppen förklaras i texten men det finns även en ordlista i slutet av boken.

2

Specificera problem och mål

Att specificera problem och mål är den första uppgiften. Tillsammans med klienten ska man som professionell ta reda på vilket problem som är det största bekymret och vad som ska uppnås. Samarbete är särskilt viktigt under problem- och målformuleringsfaserna. Utan klientens medverkan riskerar man att lösa problem som klienten inte upplever som viktiga och att satsa resurserna på fel insatser. Delaktighet skapar dessutom motivation som hjälper klienten att engagera sig i uppföljningen och att anstränga sig för att åstadkomma den eftersträvade förbättringen. Målen ger även indikationer om vilken typ av insats som är lämplig.

Det finns flera olika sätt att lösa uppgiften. Ett sätt är att ta ett steg i taget.

- Identifiera problemet
- Välja ett problem att arbeta vidare med
- Specificera mål och delmål
- Formulera mätbara mål
- Hitta en lämplig insats

Bli inte orolig om samtalet med klienten rör sig fram och tillbaka mellan dessa steg. Det viktiga är inte i vilken ordning stegen tas, utan att klienten kommer fram till ett mål som han eller hon vill uppnå och att man kommer fram till vilken insats som kan hjälpa klienten att nå målet.

Identifiera problemet

Syftet med det första steget är att identifiera de problem som klienten söker hjälp för. Det är viktigt att komma ihåg att det är klienten som väljer vilket problem han eller hon vill arbeta med och vilket mål som ska uppnås.

Arbetet börjar därför med att identifiera det problem som klienten vill arbeta med. Men det kan vara svårt att formulera problemet på en gång och många behöver också hjälp med att sortera bland sina bekymmer.

Som professionell ska man hjälpa klienten att sortera och prioritera för att hitta det problem som man tillsammans ska arbeta vidare med. Börja därför med att fråga vad som bekymrar klienten. Hjälps sedan klienten att hålla fokus på problemen, lyssna aktivt och uppmuntra klienten att formulera sina bekymmer. Den som har lärt sig den förändringsinriktade samtalsmetoden Motiverande samtal (MI) har god användning av dessa färdigheter i detta skede av processen [2].

Ett exempel får illustrera processen. Karin har vänt sig till en socialsekreterare för att få hjälp med sin oro över den tonårige sonens beteende. Socialsekreteraren låter Karin berätta och hjälper henne att fokusera på problemet genom att lyssna uppmärksamt och att sammanfatta då och då. Karin berättar om sin oro för sin son och att hon har vänt sig till socialsekreteraren för att få hjälp. Socialsekreteraren hjälper Karin att berätta vidare genom att lyssna, uppmuntra henne att fortsätta och sammanfattar sedan vad Karin har sagt på ett så neutralt sätt som möjligt. Socialsekreteraren använder formuleringar som ligger nära Karins egna:

Du är orolig för din son och vad han har för sig på fredags- och lördagsnätterna. Du misstänker att han kan ha hamnat i dåligt sällskap. Han är mer sällan hemma på kvällarna, och på helgerna kommer han ibland hem först på morgontimmarna och sover då till fram på eftermiddagen. Du har lagt märke till att han har blivit alltmer tystlåten och otillgänglig. Du upplever att ni har förlorat kontakten och att du inte längre får veta vad han gör. Försöken att tala med honom urartar allt oftare till gräl och du har blivit alltmer förtvivlad över de ständiga grälen och du oroar dig även för hur detta påverkar sonen. Har jag uppfattat det rätt?

Socialsekreteraren vill här veta om hon har uppfattat vad Karin har sagt och ge henne tillfälle att rätta till eller lägga till. I sammanfattningen förekommer inga värderingar av vad Karin har sagt och inga förslag på lösningar. Sammanfattningen ska ge en klar, tydlig och neutral beskrivning av problemen.

När Karin har bekräftat stämmer socialsekreteraren av att deras bild av problemen överensstämmer. Jag har uppfattat att du oroar dig för:

- vad din son har för sig när han är ute på kvällar och helger
- hans beteende när han är hemma
- att ni inte längre talar med varandra.

Socialsekreteraren skriver också ned problemen på ett papper. Det ger båda parter bättre överblick, särskilt när många problem beskrivs. Karin får då återkoppling på vad hon har sagt och kan lägga till, kommentera och korrigera ytterligare innan de fortsätter med att sortera bland problemen.

Låt klienten berätta om sina bekymmer under problemidentifieringen, men hjälp honom eller henne att hålla fokus på problemen. Undvik att alltför tidigt ge råd eller föreslå en insats.

Välj ett problem att arbeta vidare med

I nästa steg sorteras problemen så att arbetet kan börja med det problem som är mest angeläget för klienten. De problem som har kommit till uttryck ska nu rangordnas och prioriteras.

Socialsekreteraren i exemplet frågar vilket problem som Karin upplever som viktigast. Karin svarar att det som oroar henne mest är vad sonen har för sig på kvällar och nätter och hon funderar över allt som hon inte får veta. Hon önskar att de kunde prata med varandra. Då kanske han skulle trivas bättre hemma och allt skulle bli annorlunda.

I den följande diskussionen kommer Karin och socialsekreteraren fram till att det är svårt att direkt påverka sonens beteende. De väljer i stället att arbeta med bristerna i kommunikationen. Karin hoppas att hennes oro ska minska om de lär sig att samtala med varandra och att bättre kommunikation även kan minska oron över sonens beteenden i hemmet. De kommer alltså överens om att börja arbeta med kommunikationsproblemen. Med socialsekreterarens hjälp har Karin nu identifierat det problem som hon vill arbeta vidare med.

Det är viktigt att klienten själv får välja vilket problem som han eller hon ska arbeta med. Vanligtvis börjar man arbeta med det problem som bekymrar klienten mest. Ibland måste dock andra hänsyn tas. Det kan t.ex. hända att ett annat problem måste angripas först eller att hänsyn måste tas till vad som är praktiskt möjligt utifrån de befintliga resurserna. Problem som snabbt kan lösas höjer ofta klientens motivation att tackla andra problem. Tänk också på att rangordning även kan visa styrkor och förmågor som pekar på klientens möjligheter.

Använd problemlistor

I exemplet formulerade Karin sin oro utan större svårigheter. I andra fall kan det vara svårare att hitta ett relevant problem och problemområde. Några hjälpmedel som kan användas är problemlistor och skattningar av problemområden.

- En problemlista kan skapas tillsammans med klienten. Gör en lista över möjliga problem på ett papper eller ett blädderblock. Har klienten svårt att komma i gång kan man inleda med några alternativa förslag.
- En lista över vanliga problem eller problemområden som klienterna brukar söka hjälp med kan skapas tillsammans med kollegorna. Ha den till hands och låt klienten välja det eller de problem som stämmer bäst överens med hans eller hennes problem. Det problem som klienten väljer tas sedan som utgångspunkt för det fortsatta samtalet.
- Skattningsskalor för relevanta problemområden, t.ex. boende, familj och umgänge, arbete och försörjning, missbruk. Presentera skalan och syftet med att använda den. Be sedan klienten uppskatta problemet på en skala från t.ex. 1–5 för vart och ett av dessa områden.

I vissa fall måste man göra en mer grundlig analys av problemet. Använd då en logg. Hur loggar kan användas beskrivs i kapitel 5.

Specificera mål och delmål

I nästa steg ska målet specificeras så att det blir konkret. I exemplet uttrycktes problemet ”vi talar inte längre med varandra”. Men för att sätta ett mål och bestämma hur uppföljningen ska gå till behövs en mer konkret formulering. Socialsekreteraren ber därför Karin att beskriva hur samtalen med sonen vanligtvis går till.

Karin berättar då att de äter middag tillsammans två till tre dagar i veckan. Det händer att Karin frågar vad sonen har gjort under dagen eller vad han tänker göra på kvällen. Då svarar han kort och motvilligt, ibland blir han sur eller arg och går då från bordet eller försvinner ut. Om Karin frågar vart han ska gå svarar han ”ut”. Ibland stannar han ute till sent på natten. Karin säger att hon känner sig förtvivlad och önskar att de kunde prata som normala människor.

Socialsekreteraren sammanfattar att Karin upplever det frustrerande att misslyckas med samtalen. Karin inflikar då att hon inte kan förstå vad hon gör fel trots att hon ständigt funderar på vad hon ska göra. Socialsekreteraren påminner Karin om att i det hon har berättat även finns någonting konstruktivt att bygga vidare på. Till exempel äter de middag

tillsammans flera gånger i veckan och då finns tillfällen att försöka förbättra samtalen.

Socialsekreteraren går vidare och ber Karin berätta för att få konkreta bilder av vad som händer före, under och efter samtalen som misslyckas och samtalen som lyckas. Hon ställer också frågor om vad som utspelar sig i olika situationer och vilka konsekvenserna blev för att få konkreta bilder av kommunikationsproblemen. Socialsekreteraren ställer då frågor av typen: Vad ska öka? Vad ska minska? På det sättet kan problemet formuleras som ”brister i samtalsfärdigheter” och sedan relativt enkelt omvandlas till målformuleringen att samtalsfärdigheterna ska förbättras. Karin kan sedan formulera sitt mål: *Samtalsfärdigheterna ska förbättras.*

I det här fallet kunde man ganska snart formulera ett slutligt mål. Om det mål som formuleras är mer långsiktigt, bör det brytas ned i ett eller flera delmål som är möjliga att uppnå på kortare sikt.

Formulera mätbara mål

När målet har fått ett konkret uttryck ska det omvandlas till ett önskat utfall som kan kvantifieras och mätas. I Karins fall *specificeras målet till att antalet konstruktiva samtal ska öka*. När socialsekreteraren sedan funderar över hur förbättrade samtalsfärdigheter kan mätas ser hon flera möjligheter som t.ex. att

- räkna antalet konstruktiva samtal
- beräkna hur stor andel av alla samtal som är konstruktiva
- bedöma samtalens kvalitet med hjälp av en skala.

De kommer sedan överens om att ett realistiskt mål kan vara att minst *ett samtal avslutas utan konflikt om dagen*, alltså ska sju samtal i veckan sluta utan konflikt. När de har kommit så långt har målet specificerats och det kan mätas.

I samband med att målet specificeras och formuleras på ett mätbart sätt påminner socialsekreteraren Karin om vad de har kommit överens om:

- Vem som ska uppnå målen. Vanligtvis är klienten själv involverad, men i detta fall är det två personer, Karin och hennes son, som ska uppnå målen.
- Vad som ska uppnås och i vilken grad. Hon formulerar klart att när insatsen, alltså samtalsträningen, är genomförd ska Karin och sonen ha minst ett samtal per dag eller sju samtal utan konflikt per vecka.
- Under vilka förutsättningar det önskade beteendet eller händelserna ska ske. I exemplet samtal som förs mellan mor och son i hemmet.

- Hinder och möjligheter. Det kan finnas omständigheter som är ett stöd för eller hindrar klienten från att genomföra mätningar och förändringsarbetet. Hjälプ klienten att tänka igenom vilka familjemedlemmar och andra viktiga personer som kan stödja eller kanske hindra klienten från att nå framgång. Eller om det finns faktorer i bostadssituationen, i skolan eller arbetet som kan bidra till eller hindra klienten från framgång.

När problemet vändes till ett tydligt och klart mål förvandlades Karins oro från någonting negativt till ett uttryck för hennes förväntningar om någonting bättre. Det ökar också hennes beredskap för den förändring som samtalsträningen ska leda fram till. Mål som är möjliga att uppnå skapar dessutom motivation att anstränga sig för att uppnå förändringen. Målen fyller också andra funktioner. De ger idéer om hur målet kan följas upp, hur framstegen kan mätas och vilken typ av insats som är lämplig. Möjligheten att följa de egna framstegen uppmuntrar människor till nya ansträngningar för att nå målen.

Undvik abstraktionsfällan

Om det är svårt att formulera problemet konkret och mätbart är formuleringen sannolikt antingen alltför vag, abstrakt eller generaliserande. I dagligt tal uttrycker vi oss ofta vagt och abstrakt. Vi säger till exempel:

- Lisa har svårt att få kontakt med andra.
- Pelle har igångsättningssvårigheter.
- Lena känner sig inte trygg i vardagen.
- Pelle är aggressiv, våldsam eller promiskuös.

Dessa uttryck är abstrakta. När vi inte vet vad uttrycken refererar till lämnas utrymme för tolkningar. Om man då frågar i vilka situationer ett beteende har visat sig eller vilka uttryck beteendet tar sig, får man en mer konkret beskrivning och en klarare uppfattning om problemet.

Vaga och abstrakta formuleringar ställer också till problem när det gäller att hitta ett sätt att mäta målbeteendet. Mål av typen ”få ökad självinsikt”, ”bli bättre på att kommunicera med familjen” eller ”hitta sig själv” ges ett mer konkret uttryck om man frågar: Vad ska öka eller vad ska minska? Det leder tankarna till konkreta, kvantifierbara och mätbara målbeteenden. Man kan uppmuntra personen att beskriva vad målet innebär konkret: Vad ska ha hänt, när ska det ha hänt, hur ska det vara när målet är uppnått och hur länge ska något pågå? Det ger svar som går att räkna, vilket är en förutsättning för att kunna mäta om problembeteendet minskar eller ökar.

Uppmuntra konkreta formuleringar

Fråga:

- Vem? Vad? När? Hur? Hur länge? Hur ofta? Vad? samt När? och undvik Varför?
- I vilka situationer och under vilka förhållanden som problemen förekommer. När uppträdde problemet senast? Var, hur och vilka uttryck tog det sig? Vad hände före den kritiska situationen, vad utlöste den, hur handlade de inblandade personerna och vilka blev konsekvenserna?
- På vilket sätt? Vilka uttryck tar det sig?

När klienter talar om sig själva eller andra som aggressiva, fientliga, misstänksamma, omogna, deprimerade – be om förklaringar. Fråga i vilka konkreta situationer som problemet uppstår. En klar uppfattning om problemet är viktig både för den professionella och för klienten. Det ger klienten en möjlighet att reflektera över vilka beteenden som eftersträvas och vilka handlingar som ska förstärkas eller undvikas.

Sätt realistiska mål

Ibland tänker man på mål som ”allt eller inget”. Antingen når man målet eller inte. Tänk på att även små framsteg är framsteg och att framsteg även kan bli större än förväntat.

I vissa fall kan det också vara värdefullt att gradera målen. Då kan den femgradiga skalan GAS (Goal attainment scaling) användas [9].

Utfallsnivå	Måluppfyllelse	Vad ska klienten ha uppfyllt?
1 Mycket mindre än förväntad	Ingen	
2 Något mindre än förväntad	Mindre än förväntad	
3 Mål = förväntad	Förväntad	
4 Något mer än förväntad	Högre än förväntad	
5 Mycket mer än förväntad	Mycket högre än förväntad	

GAS-skalan kan användas för att tillsammans med klienten formulera vad som ska vara uppnått för de olika utfallsnivåerna. Man vet då vad som bedömdes som realistiskt att förvänta sig. Det underlättar när man senare ska bedöma måluppfyllelsen.

Tänk igenom vad som är realistiskt att uppnå med tanke på klientens förmåga, situation m.m. Förväntningar måste dessutom vara rimliga i förhållande till insatsens längd och antalet tillfällen. Vilka förändringar kan det vara rimligt att förvänta sig av en insats som omfattar tre veckors samtalsträning och pågår två timmar i veckan? Förväntas de nyvunna samtalsfärdigheterna ge utslag i en snabb omedelbar förbättring där inga samtal längre slutar med konflikt eller ska nivån läggas lägre? En diskussion med klienten kan bidra till att förväntningarna blir rimliga och realistiska.

Hitta en lämplig insats

Hur väljer man en lämplig insats? Insatsen ska hjälpa klienten att uppnå sitt förbättringsmål. Den ska vara relevant med tanke på klientens problem och mål, möjlig att genomföra och ett acceptabelt val för klienten. Dessutom ska insatsen vara baserad på bästa möjliga kunskap.

I Karins fall är problemet bristande samtalsfärdigheter. En insats där man har möjlighet att lära sig samtalsfärdigheter är därför en relevant insats i detta fall. Samtalsträning kan förväntas ge Karin en rimlig chans att lösa sitt problem. Socialsekreteraren känner till studier som visar att kognitiv beteendeterapi (KBT) brukar ge goda resultat. Dessutom har hon egen erfarenhet. Samtalsträning som baseras på KBT finns nämligen i kommunen, och flera av hennes egna klienter har haft goda erfarenheter av samtalsträningen. I det här fallet kan insatsen samtalsträning betraktas som ett realistiskt och relevant alternativ. Det är rimligt att anta att samtalsträningen ska hjälpa Karin att uppnå sitt mål. Det är dessutom ett val som bygger både på vetenskaplig kunskap och på praktisk erfarenhet.

När socialsekreteraren berättar om samtalsträning för familjer, informerar hon om att samtalsträningen bygger på kognitiv beteendeterapi, omfattar två tillfällen om två timmar och pågår i fem veckor. Hon talar också om att det finns studier som visar att metoden ger goda resultat och att många av hennes egna klienter har goda erfarenheter.

Eftersom insatsen riktar sig till familjer föreslår socialsekreteraren att även sonen ska delta. Därför kallas sonen till nästa möte. Efter en viss tvekan accepterar han att delta i samtalsträningen och han tycker att målet

– sju konfliktfria samtal per vecka – är både bra och realistiskt. Socialsekreteraren konstaterar att målet är relevant både med tanke på problemen och att det kan uppnås med den planerade insatsen, samtalsträning.

Innan samtalet avslutas bestämmer de också vad som menas med samtal och samtal utan konflikt. De kommer fram till att endast samtal som omfattar mer än en fråga och ett svar ska räknas. Samtal som avslutas utan konflikt kan börja med eller innehålla episoder av konflikt, men ska avslutas i någon typ av samförstånd. Definitionen kommer att få betydelse när Karin och sonen senare ska observera och dokumentera sina samtal.

Sammanställ information om insatser

Det är viktigt att samla och sammanställa information om de insatser som man brukar använda i verksamheten och att den informationen finns tillgänglig för chefer och personal. Informationen kan innehålla uppgifter om

- vilka teorier insatsen bygger på (t.ex. kognitiv beteendeterapi, tolvstegsstegsmodell)
- vilken grupp av klienter insatsen vänder sig till, förändringsmål och förändringsteori (hur förändringen ska uppnås)
- vilka aktiviteter som ingår, längd, antal timmar per dag och vecka.

Information kan användas för att informera klienten om insatsen. Kunskap om olika metoder kan sökas bl.a. på Socialstyrelsens hemsida <http://www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/metodguide> Även på universitetens hemsidor publiceras forskningsstudier som kan vara relevanta. Glöm inte att värdefulla erfarenheter även kan finnas bland kollegor och andra verksamheter. Vissa sammanställer information genom att systematiskt dokumentera resultat från uppföljningar av de klienter som har deltagit i olika insatser. De bygger på så sätt upp egna kunskapsbanker.

3

Planera utvärderingen

Nästa uppgift blir att planera hur utvärderingen ska genomföras. Som professionell ska man ta ställning till flera viktiga frågor. En av dessa frågor är hur utvärderingen bör läggas upp. Det finns flera utvärderingsdesigner att välja mellan. Vilken man ska välja beror på utvärderingens syfte. Gemensamt för samtliga designer är att klientens framsteg följs genom att mätningar genomförs vid upprepade tillfällen. Vilka mätmetoder som då ska användas är en annan viktig fråga. Som professionell måste man dessutom ta ställning till ett antal praktiska frågor, både under förberedelserna och under arbetets gång. Såväl valet av utvärderingsdesign som valet mätmetoder och hur mätningarna genomförts har avgörande betydelse för vilka slutsatser som kan dras om klientens framsteg och insatsens betydelse.

Välj utvärderingsdesign

Samtliga utvärderingsdesigner bygger på mätningar under perioder med och utan intervention. För att lättare skilja olika designer åt används ett antal symboler. Perioder utan insats kallas *baslinje* och perioder med insats kallas *interventionsperiod* och symbolerna A, B och C används för att beteckna olika utvärderingsdesigner.

- A står för perioder av mätning utan intervention (baslinje).
- B står för perioder av mätning under intervention.
- C används när en intervention byts ut mot en annan intervention.

Lägg märke till att A står för baslinjemätningar som genomförs *utan* påverkan av insats. Baslinjen kan alltså inträffa både före och efter insatsen. B står för den tid som en klient deltar i en insats, dvs. interventionsperioden.

I exemplet skulle Karin notera hur många samtal som avslutades med konflikt varje dag. Mätningar planerades

- 1) tre veckor innan KBT-interventionen startade
- 2) fem veckor under tiden som KBT-interventionen pågick, och
- 3) två veckor efter att stödsamtalen hade slutat.

Man valde alltså att mäta under tre mätperioder: Först tre veckor med mätningar *före* interventionen, i det här fallet samtalsträningen, sedan en fem veckor lång period av mätningar *under* och ytterligare en två veckor lång mätperiod *efter* intervention. Det är således en ABA-design med en baslinjemätning under en period utan insats (A), en mätning under en interventionsperiod (B) och ytterligare en baslinjemätning under en period efter insatsen (A). Schematiskt kan den illustreras t.ex. på följande sätt:

A Baslinje före intervention	B Under interventionsperioden	A Baslinje efter intervention
3 veckor	5 veckor	2 veckor

Om samtalsträningen inte ger resultat och kommunikationsproblemen finns kvar efter tio veckor kanske socialsekreteraren föreslår att samtalsträningen ska intensifieras med fler stödsamtal under en vecka. Hon lägger då till en interventionsperiod. För att kunna skilja den intensifierade insatsen från den tidigare markerar hon förändringen genom att lägga till en siffra för den senare interventionen, ABAB₁.

När en insats byts ut mot en helt annan insats får den nya insatsen beteckningen C, D, E. Om samtalsträningen i exemplet inte skulle ge det förväntade resultat och man i stället väljer t.ex. psykodynamisk terapi skulle denna således få beteckningen C. Om denna insats i sin tur förändras i något avseende markeras det med en siffra efter beteckningen för interventionen, exempel B₁ eller C₁. Symbolerna används för att hålla isär de olika interventioner och varianter av interventioner som utvärderas.

Syftet avgör valet av utvärderingsdesign

Samtliga utvärderingsdesigner bygger på mätningar som genomförs vid upprepade tillfällen, både under perioder med insats och under perioder utan insats. Klientens mätvärden under perioderna med insats och perioderna utan insats kan då jämföras. Utifrån denna jämförelse kan man sedan dra slutsatser både om eller i vilken grad klienten har uppnått målet och om insatsens betydelse.

Det är syftet som avgör vilken design man ska välja. Vill man följa upp klientens förändring väljer man en mindre avancerad design än om man vill utvärdera effekten av en insats. Med andra ord är valet av design avgörande för vilka slutsatser som kan dras.

- *AB-design* är grundmodellen för uppföljning. Den bygger på mätningar under en baslinjeperiod (A) och under en interventionsperiod (B). BA och ABC fungerar på ett likande sätt. Man utgår från att ett problem fortsätter på samma sätt om ingenting förändras. Om problembeteendet tydligt förändras under interventionsperioden (B) och förblir stadigt kan antingen insatsen eller något annat ha haft betydelse för förändringen. Däremot kan man inte uttala sig om interventionen har orsakat förändringen. Med AB-designer kan man avgöra om en förändring har skett, om klienten har förbättrats i enlighet med målet och göra en första bedömning av hur insatsen har bidragit till förbättring. Det ger vägledning i professionella beslut om interventionen bör fortsätta som tidigare, förändras, ersättas eller avslutas.
- *ABA-design* är grundmodellen för utvärdering av interventioner. ABAB, BAB m.fl. fungerar på samma sätt. Skillnaden från AB-designerna är att man experimenterar med att avlägsna interventionen på ett planerat sätt. Efter en förmätning (A) och mätning under interventionen (B) tas interventionen bort medan mätningen fortsätter (ABA). Lägg ytterligare en period med samma intervention till, kallar man designen för ABAB. Det ger den kontroll som behövs för att dra slutsatser om insatsen är orsak till den uppmätta förändringen. Man kontrollerar att andra faktorer än insatsen inte har påverkat förändringen. Utvärderingsdesigner med flera mätningar både med och utan insats används alltså när man vill försäkra sig om att en uppmätt förändring förklaras av interventionen.

- Det finns också s.k. multipla utvärderingsdesigner som framför allt används i forskning. Till exempel kan baslinjeinformation samlas in för två olika problem, två olika klienter eller från två olika behandlingsmiljöer. Det kan också vara designer där man successivt inför förändringar i interventionen, lägger till, tar bort eller förändrar intensitet och designer där man jämför olika interventioner. Dessa mer komplexa designer kan man läsa mer om i handböckerna [1,3]

Valet av utvärderingsdesign bestämmer vilka slutsatser som kan dras. Välj en *uppföljningsdesign* (t.ex. AB, ABC, BA eller B-design) om syftet är att följa klientens förändring för att få veta om en förändring verkligen har ägt rum och om förändringen går i riktning mot målbeteendet. Välj en *utvärderingsdesign* (t.ex. ABA, ABAB, BAB) om syftet är att utvärdera om insatsen har haft betydelse för förändringen eller att jämföra effekter av olika insatser.

När man väljer någon av de sistnämnda designerna bör man noga förklara syftet och försäkra sig om att klienten går med på att insatsen tas bort. Tänk också på att om mätningarna inte genomförts på ett tillförlitligt sätt, blir slutsatserna osäkra. Innan man drar slutsatser bör man därför kontrollera

- dels att förändringen har inträffat efter – och inte före – interventionen
- dels att förändringen har skett samtidigt eller i nära anslutning till interventionen
- samt att förändringen inträffar varje gång interventionen upprepas.

Även om en förändring har ägt rum under tiden i en insats kan det hända att någonting annat än insatsen har orsakat eller bidragit till förändringen. Undersök därför om andra händelser kan ha bidragit, t.ex. genom att fråga klienten.

Välj mätmetod

Samtliga utvärderingsdesigner baseras på upprepade mätningar. Det finns ett antal mätmetoder som lämpar sig särskilt väl för denna typ av mätningar. De vanligaste är

- Beteendeobservation
- Individuella skattningsskalor
- Standardiserade skattningsskalor

Beteendemätning med observation

Observation används som mätmetod när man mäter beteendeförändring. När ett mål har formulerats i beteendetermer är observation således en relevant mätmetod. Beteenden är någonting en person gör och kan relativt enkelt identifieras och specificeras. Beteenden som kan observeras kan också räknas. Eftersom beteendeförändring är ett vanligt mål i verksamheter som arbetar med stöd och behandling är observation i många fall en lämplig mätmetod.

I exemplet Karin användes observation som mätmetod. Karin och sonen skulle ju var och en för sig observera de samtal som de förde. Det kallas självobservation när en klient observerar sitt eget beteende. I det här fallet fanns i praktiken ingen annan möjlighet än självobservation, eftersom ingen annan faktiskt kan observera alla samtal som Karin och sonen för under de tio veckorna. Observationerna noterar de i var sitt protokoll som socialsekreteraren förberett.

Både yttre och inre beteenden kan observeras. Yttre beteenden är öppet observerbara och kan observeras såväl av klienten som av utomstående personer, t.ex. en anhörig eller en behandlare. Inre beteenden är upplevelser, tankar och känslor som äger rum inuti individen och är endast observerbara för den berörda personen.

Yttre eller inre beteenden kan *mätas* på flera olika sätt. Man kan t.ex. räkna hur ofta ett beteende förekommer och hur länge ett beteende pågår, dvs. beteendets frekvens i det första fallet och varaktigheten i det andra. När man känner till antal och längd kan också intensiteten beräknas, alltså antalet per tidsenhet. Det kan finnas flera olika sätt att mäta. Varaktighet kan t.ex. både mätas genom att observera hur lång tid ett beteende pågår och hur lång tid som går mellan de tillfällen då beteendet uppträder. Man har nytta av att beteenden relativt enkelt låter sig räknas och kvantifieras när man sedan ska beräkna skillnader mellan perioder med och utan insats.

Individuella skattningsskalor (ISS)

Individuella skattningsskalor (ISS) är en individuellt anpassad mätmetod som används för att mäta inre beteenden, känslor och upplevelser. Individuella skattningsskalor skräddarsys för den enskilda klientens specifika problem och mål och blir på så sätt unika. Man kan använda individuella skattningsskalor när det inte går att göra beteendeobservationer eller som komplement till standardiserade instrument eller skalor. De används oftast för att värdera intensiteten i inre tankar och känslor, när målet är att uppnå mer tillfredsställelse eller att minska oro, smärta, skuld, ångest m.m.

Eftersom individuella skattningsskalor (ISS) kan mäta sådant som endast personen själv känner till har de vanligtvis hög grad av relevans. De är enkla och flexibla, och kan därför användas dagligen av personen själv såväl som av anhöriga och professionella. De är ett bra och känsligt mått på förändring och lämpar sig därför väl i MOS-utvärderingar.

Ett exempel på hur en individuell skattningsskala kan användas har hämtats från ett serviceboende.

Exemplet Arne:

Arne är en 28 årig man som nyligen har flyttat till ett serviceboende, efter att ha vistats på psykiatrisk klinik i två år p.g.a. paranoid schizofreni. En tid innan han togs in på den psykiatriska kliniken befann sig Arne på en plats där en polisrazzia senare ägde rum, och en relativt stor kriminell verksamhet avslöjades med rättsligt efterspel. Trots att Arne inte befann sig på platsen när razzian gjordes och inte heller finns med i polisutredningen är han rädd för hämndaktioner. Utredningen ledde fram till följande plan:

Problemet: Arnes rädsla för att gå ut och vistas bland folk.

Målet: Arne ska känna sig trygg i hemmet och ute.

Mätbart mål. Antalet tillfällen av otrygghet ska minska.

Intervention: Ett program med träning av utevistelser med stöd av personal, där stödet successivt trappas ned.

Baslinje: Den första baslinjemätningen omfattar tre dagar då han ensam får gå runt huset med personal som väntar på honom i porten.

Interventionsperiod: Längre promenader varje dag under de följande tre veckorna tillsammans med personalen.

Mätmetod: Arnes oro och ångest mäts med en individuell skattningsskala.

Eftersom rädsla är en inre känsla kan en individuell skattningsskala användas. I Arnes fall får skalan fem skalsteg, det lägsta (1) anger den lägsta graden av oro och ångest och skalsteget (5) den högsta graden av rädsla. Sedan förankras skalstegen i Arnes egna upplevelser. Det betyder att Arne får sätta egna ord på hur han upplever de olika skalstegen. Man ber honom då först att tänka efter hur han upplever den lägsta (1) och den högsta (5) nivån av oro och ångest och därefter hur han upplever ångestnivåerna 2, 3 och 4. Han får hjälp att dra sig till minnes bilder, tankar och upplevelser som han förknippar med de olika nivåerna. Arnes förankringspunkter skrivs sedan ner i en tabell.

Individuell skattningsskala med Arnes förankringspunkter

1	2	3	4	5
Ingen oro	Någon oro	Måttlig oro	Stark oro	Mycket stark oro
Jag kan gå helt fritt utan oro i magen	Jag börjar känna oro men den är hanterlig	Jag är orolig, har ont i magen och svettas något	Jag har hjärtklappning, ont i magen och svettas mer	Jag andas häftigt, har ont i magen och svettas ymnigt

När Arne får egna uttryck för varje skalsteg blir det lättare att använda skalan. Det är också viktigt för Arne att de egna förankringspunkterna finns nedskrivna på ett särskilt papper. Om de finns till hands när skattningsskalan ska användas minskar risken att ångestnivåerna i de olika skalstegen förändras över tid.

När en skattningsskala konstrueras var noga med att:

- Definiera problem och mål konkret.
- Välja en endimensionell skala. Om man vill mäta flera dimensioner används flera skattningsskalor.
- Bestämma antalet skalpunkter på skattningsskalan. Fem till nio skalpunkter rekommenderas.
- Förankra skalpunkterna i konkreta känslor med hjälp av klienten.

Ett alternativ till skalor med specifika eller individuella förankringspunkter är skalor med generella förankringspunkter. Några exempel på generella individuella skattningsskalor finns här:

Hur mycket oro känner du?

1	2	3	4	5
Litet/ingen	Någon	Ganska stor	Stark	Intensiv oro

Upplevelsen av depression

1	2	3	4	5
Ingen	Svag	Medel	Starkt	Allvarlig

Hur ofta känner du oro?

1	2	3	4	5
Sällan		Ofta		Alltid

Skalor med generella förankringspunkter kan användas av många och svaren kan då jämföras. T.ex. kan föräldrar och barn använda samma skala om de ska skatta graden av bråk i familjen. Barnens och föräldrarnas skattningar blir då jämförbara och värdena kan prickas in i en och samma graf, där x-axeln är tiden och y-axeln graden av konflikt. Med generella skalor kan medelvärden över tid beräknas så att personernas separata skattningar av konflikterna kan jämföras t.ex. veckovis. Mer information finns i kapitel 4.

Standardiserade skalor

Standardiserade skalor har fördelen att de är testade i vetenskapliga studier. Det betyder att måtten är tillförlitliga och relevanta, men endast under förutsättning att skalan används för de klienter eller problem som den är testad för. En standardiserad skala ska inte användas för andra grupper eller typer av problem än den är utprovad för.

En missbruksenhet som använder ASI-intervjun (Addiction Severity Index) i sitt utredningsarbete kan till exempel använda någon av skalorna som mäter missbruksrelaterade problem inom livsområdena fysisk hälsa, arbete och försörjning, alkohol, narkotika, rättsliga problem, familj och umgänge samt psykisk hälsa. För varje område finns klientskattningar och intervjuarskattningar som rätt använda och under förutsättning att de är relevanta mått på klientens problem ger tillförlitliga och valida mått.

Även mått som vikt, längd och hastighet kan användas. Ett exempel är en verksamhet i äldreomsorgen som bestämmer sig för att använda en våg för att mäta om en ny kosthållning ökar de äldres näringsintag. Personalen har lagt märke till att många äldre är mycket magra och att många är oroliga på nätterna. Nu vill de testa om kosten var problemet. Sedan tidigare känner de till att näringsintaget är viktigt för sömn och välmående och att det inte bör gå längre tid än elva timmar mellan kvällsmål och morgonmål. Trots detta har de länge endast serverat skorpor till kvällsmål. Nu bestämmer de sig för att servera kost med bättre näringsinnehåll – bröd, pålägg, frukt och grönsaker till kvällsmål. De äldre får dessutom själva bestämma hur mycket och när de ska äta. De väljer att mäta om den nya kosthållningen ger de förväntade effekterna genom att väga de tolv äldre i verksamheten innan den nya kosthållningen införs (baslinje). Sedan fortsätter mätningen kontinuerligt varje vecka efter att den nya kosthållningen har införts. Som ett komplement försöker man också få ett mått på om de äldres välmående ökar genom att sammanställa noteringar om incidenter som inträffar på nätterna. Detta exempel visar att även grupper av klienter kan följas upp på detta sätt.

En standardiserad skala har en manual med information om hur skalan är uppbyggd och hur den har testats. I manualen finns också anvisningar om hur frågorna ska ställas och hur svaren kan tolkas. Om man följer anvisningarna ger skalorna tillförlitlig information. Vissa skalor har också normvärden från liknande grupper eller från befolkningen i stort att jämföra med.

Att standardiserade skalor är testade i vetenskapliga studier betyder att

- frågornas relevans har testats för en specifik målgrupp
- måtten är valida och mäter det som avses att mäta
- måtten är tillförlitliga
- skalorna ska ge tillförlitlig informationen oberoende av vem som använder dem

Skalan ska ha relevans för de specifika problem eller mål som klienten söker hjälp för. Undersök därför noga om skalan ger ett direkt mått på det aktuella problemet eller målet. Kom ihåg att klientens problem och mål *inte* ska anpassas till skalan, utan skalan ska passa klientens problem eller mål. Kontrollera för vilka grupper skalan har prövats och om skalan har visat sig vara känslig för förändring. I annat fall mäts kanske fel ”sak” och mätningarna blir då missvisande. Ta reda på

- för vilka grupper av klienter som instrumentet har utvecklats
- för vilka målbeteenden skalan är utvecklad
- om skalan är reliabel och valid
- om skalan är känslig för förändring och lämpar sig för uppföljning och utvärdering av insatser.

Standardiserade skalor är ofta lätta att använda. Det finns ett stort antal bedömningsmetoder och instrument som innehåller skalor. Vissa av dessa är fria att använda och i vissa fall krävs utbildning. En del skalor kräver en licens som kan vara förenad med kostnader.

Exempel på standardiserade instrument som inte kräver licens finns på <http://www.socialstyrelsen.se/evidensbaseradpraktik/metodguide>.

Krav på mått och metoder

Oberoende av vilken mätmetod som används ska måtten vara tillförlitliga och mäta rätt sak, alltså det man avser att mäta. Måtten ska dessutom

- vara känsliga för förändring och ge utslag om det finns en förändring
- helst vara icke-reaktiva och inte påverka målbeteendet
- ha god precision i förhållande till målet
- vara lätta att använda
- vara tillgängliga.

Var också uppmärksam på reaktiva effekter, alltså att mätningen i sig har påverkat det målbeteende som man mäter. Mätningen kan ge effekter om den till exempel bidrar till att klienten lär sig målbeteendet eller om den får till följd att klienten försöker motsvara förväntningar på en viss förändring. En positiv effekt är naturligtvis alltid bra för klienten men om det finns reaktiva effekter blir det svårt att skilja effekten av den utvärderade insatsen från effekten av mätningen.

Undvik reaktivitet i mätningarna och om detta inte går försök minimera mätningens reaktiva effekter. Man kan till exempel uppmantra en klient att inte låta sig påverkas, göra flera mätningar med olika observatörer eller använda sig av olika källor. Klientens egna mätningar kan kompletteras med uppgifter från akter, register, arkiv eller från standardiserade instrument som används för utredning eller uppföljning. En utomstående observatör kan uppmanas att uppträda diskret, undvika att väcka uppmärksamhet eller ha närmare kontakt med den som observeras.

Reaktiva effekter avtar vanligtvis allt eftersom mätningen blir en rutin. Om det finns anledning att misstänka reaktiva mäteffekter – fortsatt att mäta tills mäteffekterna börjar avta.

Förbered mätningarna

När valet av design och mätmetoder har avklarats återstår att förbereda mätningarna. Som professionell har man ansvaret att förbereda några praktiska frågor. Man ska också förklara vad som ska dokumenteras och hur dokumentationen ska gå till.

Förbered klienten

Var så tydlig som möjligt med vad som ska mätas. I exemplet Karin diskuterar man vad som menas med samtal som avslutas utan konflikt. En definition är viktig i detta fall eftersom samtal som avslutas utan konflikt kan förstås på olika sätt. I Karins fall bestämde man att ett samtal ska räknas om det omfattar mer än två repliker, dvs. en fråga och ett svar. Dessutom förtydligade man att samtalet kan innehålla konfliktfyllda sekvenser, men det ska avslutas i samförstånd.

Hur mätningarna presenteras har betydelse för hur väl mätningarna lyckas. Det är viktigt att förklara att syftet är att utvärdera om insatsen hjälper och *inte* att bedöma personen. Självklart ökar klientens motivation att genomföra mätningarna om man som professionell är stödjande, empatisk och ger uppskattning.

Kom också ihåg att:

- Förklara så tydligt och precist som möjligt hur mätningarna ska gå till. Kontrollera att klienten förstår t.ex. genom att be honom eller henne berätta med egna ord. Förklara ytterligare en gång om det behövs.
- Vissa kan behöva träning innan mätningen påbörjas. Öva gärna tillsammans så att klienten får möjlighet att pröva tillvägagångssättet.
- Följa upp och ge återkoppling under tiden som mätningar pågår. Det är viktigt att veta hur det går så att eventuella korrigeringar kan göras så snabbt som möjligt. Om klienten ändrar sig och föreslår ett annat mål, uppmuntra då honom eller henne att hitta ett mål som upplevs som relevant och realistiskt. I annat fall blir utvärderingen inte meningsfull.
- Tolkningarna av resultatet inte ska presenteras för klienten förrän de planerade mätningarna är klara. Det kan nämligen påverka de fortsatta mätningarna. Tänk också på att det endast är klienten som har intresse av resultatet. Resultatet ska inte presenteras för släktingar, vänner eller andra personer som har engagerats som observatörer.

Hur många mål ska mätas?

Insamlingen av uppgifter ska vara så enkel som möjligt. Om man är tveksam till hur många mål som ska mätas, välj det mindre antalet. Vanligtvis räcker det med ett eller två mål. Ofta är det bäst att fokusera på ett område i taget. I första hand bör man inrikta sig mot de mål som har flest fördelar för klienten och som är klara och enkla att identifiera.

Vem eller vilka ska mäta?

Vanligast är att klienten själv deltar i mätningen, särskilt när problem och mål rör den inre världen, egna tankar, känslor och önskningar. En fördel är att klienten alltid är närvarande när ett problem uppstår och ofta är det endast klienten som har möjligheter att observera det egna beteendet. Klientens engagemang och motivation att förändra sitt beteende är en fördel. Dessutom är det praktiskt, enkelt och den information som klienten samlar in blir i de flesta fall tillförlitlig.

Men det är inte alltid möjligt att engagera klienten. Någon kan t.ex. ha svårt att registrera egna beteenden eftersom dessa upplevs som självklara. Ett rollspel kan då göra honom eller henne mer uppmärksam på beteendet. En annan kanske saknar förmåga eller vilja att mäta. Stress,

brist på tålmod eller funktionsnedsättning kan påverka förmågan att förstå mätningarna. I sådana fall bör någon annan genomföra mätningarna. Var också uppmärksam på klienter som undanhåller negativa uppgifter för att vara till lags.

Andra än klienten kan engageras i insamlingen av information: en anhörig eller annan närstående, en kollega, en utredare, behandlare eller liknande. Anhöriga eller andra personer i klientens nätverk har ofta unika möjligheter att genomföra mätningarna. Förutom att de lever nära och känner personen väl vill de ofta hjälpa till, särskilt om de själva påverkas av utfallet. Men ha i minnet att informationen kan bli snedvriden på grund av den dagliga kontakten. Sök en annan lösning om den närstående inte är välvilligt inställd till personen, inte tar uppgiften på allvar eller är ovillig att samarbeta. När anhöriga och närstående engageras i mätningarna bör tillvägagångssättet förklaras särskilt noga.

Som professionell kan man själv göra mätningar. Den kompetens och erfarenhet som man har är en fördel, liksom kunskapen om klienten. Som professionell har man dessutom unika möjligheter att observera. Men man bör vara medveten om att förutfattade meningar om problemen eller en önskan att klienten ska lyckas kan påverka tolkningen av resultatet, antingen negativt eller positivt. Ur praktisk synpunkt kan det också vara svårt att t.ex. finnas till hands när ett problem uppstår och skulle behöva dokumenteras.

Mätningar kan även göras av oberoende utvärderare eller kollegor, chefer, handledare eller någon utomstående konsult. En utomstående som är mindre involverad har mer distans till förloppet, vilket i vissa fall är en fördel. Men bristen på förtrogenhet med och kunskap om personens livssituation kan också vara en nackdel. Det kan dessutom vara både tidsödande och dyrt att anlita oberoende observatörer. När utomstående engageras i mätningarna måste man alltid noga försäkra sig om att de förstår vad som ska observeras och vid vilka tillfällen.

När och var ska uppgifterna samlas in?

Grundregeln är att mätningen bör göras i så nära anslutning som möjligt till de situationer där problemet uppstår. Bland annat därför bör man utreda i vilka situationer ett problembeteende uppstår innan man bestämmer *när* mätningen ska ske.

För att mätningarna ska bli jämförbara bör uppgifterna hålla en viss standard. Mätningarna bör därför genomföras på samma sätt. Samma person(er) bör göra mätningarna under alla perioder och observationerna bör göras vid samma tidpunkter och på samma platser. Mätningar av upplevelser av depression under en period före och under en insats bör göras vid samma tidpunkt eftersom depression kan upplevas olika vid olika tidpunkter på dygnet. Om t.ex. baslinjemätningarna genomförs på eftermiddagen då personen mår som bäst och mätningarna under behandlingsperioden genomförs på morgonen då personen känner sig som mest nere blir uppgifterna inte jämförbara. Man kan då inte avgöra om skillnaden står för en verklig förändring och inte heller om förändringen beror på insatsen eller på tidpunkten för mätningen.

Hur ofta ska mätningar genomföras?

Förändringen följs genom upprepade mätningar under vissa tidsperioder, vanligtvis före, under och efter insatsen. Grundregeln är att uppgifter ska samlas in så ofta som möjligt under de utvalda perioderna. Men hänsyn bör tas till den arbetsbörda som mätningarna innebär för dem som samlar in informationen. Ibland kan det vara svårt att genomföra det önskade antalet mätningar, t.ex. när akuta situationer kräver en omedelbar insats och omöjliggör en fortsatt förmätning. Tänk då på att lite information alltid är bättre än ingen alls.

Mätningarna kan dock inte alltid genomföras vid samma tidpunkt, med samma personer och med samma mätmetod. Man får räkna med glömska, krånglande datorer, akuta omständigheter, tidspress m.m. När informationen inte har samlats in som planerat bör en anteckning göras så att man kan ta hänsyn till detta när materialet tolkas. Den som ska utföra mätningen behöver tydliga instruktioner om mätningarna ska få god kvalitet. Det gäller såväl om personen själv som en anhörig, vän, en oberoende person eller en kollega ska genomföra mätningarna. Man måste ge klar och tydlig information om vilka mål som ska mätas, vem eller vilka som ska mäta, när och var mätningarna ska genomföras, hur personens problem och förändring ska mätas. Med tydliga instruktioner kan man undvika mätfel som gör slutsatserna osäkra.

Dokumentera uppgifterna

Oberoende av vilken mätmetod som används ska mätningarna dokumenteras. Den som samlar in uppgifterna noterar mätvärden i formulär som utformas i förväg. Förbered formulär och ha dessa till hands. Var noga med att förklara för observatören vad som ska noteras vid vilka tidpunkter och hur formuläret ska fyllas i.

Formuläret påminner en observatör om att uppgifterna ska noteras med en viss systematik. Formuläret ska vara enkelt att fylla i och innehålla uppgifter om personens namn, registrerarens namn, mål och delmål. De tidpunkter då observationerna är gjorda eller skattningsskalorna är ifyllda ska också finnas med, liksom antal eller aktuellt värde (antalet, värde på skattningsskalan) vid varje tidpunkt.

I samband med att formulär överlämnas förklarar man hur de ska fyllas i och när de ska samlas in. Tydliga anvisningar om hur de aktuella värdena ska noteras är särskilt viktiga när individuella skattningsskalor används.

Observatören ska inte lägga formulären på hög utan de ska samlas in successivt, t.ex. varje eller varannan vecka. Man kan då upptäcka eventuella problem tidigt så att instruktionerna snabbt kan korrigeras. De ifyllda formulären utgör underlaget för nästa steg, nämligen sammanställningen av grafer som ska göra informationen överblickbar och möjlig att analysera.

4

Granska och bedöma resultatet

När de ifyllda formulären har samlats in blir nästa uppgift att sammanställa, granska och analysera de insamlade uppgifterna så att en bedömning kan göras av om målet med insatsen har uppnåtts. Uppgifterna i formuläret ska ge ett relevant och tillförlitligt underlag för den professionella bedömningen av resultatet. Har klienten gjort framsteg? Har målen uppnåtts? Har insatsen hjälpt? Bedömningen ligger sedan till grund för besluten om den fortsatta insatsen: Ska insatsen avslutas, fortsätta i sin nuvarande form, förändras eller ska en annan insats ska prövas?

Uppgiften blir nu att

- sammanställa uppgifterna på ett överskådligt sätt
- granska och analysera informationen
- göra en bedömning av resultatet och fatta beslut om insatsen

Sammanställa resultatet

Uppgifterna i de ifyllda formulären bör sammanställas så att uppgifterna blir överblickbara. Socialsekreteraren i exemplet med Karin och hennes son har gjort en tabell, där hon summerar antalet samtal som slutar utan konflikt för var och en av de tio veckorna. Målet, sju samtal i veckan, har därför noterats i formuläret.

Karins och sonens observationer:

Observerat beteende: Antalet samtal som avslutas utan konflikt under veckorna 10–19 2011

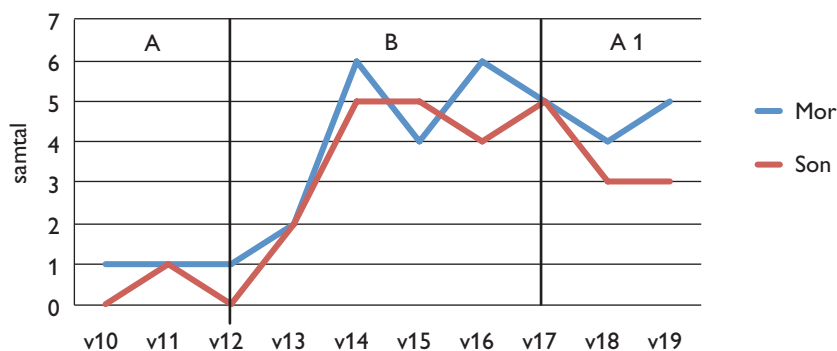
Mål: Sju samtal i veckan

Observationer insamlade av NN och SN

Vecka	Mor	Son
10	1	0
11	1	1
12	1	0
13	2	2
14	6	5
15	4	5
16	6	4
17	5	5
18	4	3
19	5	3

Redan här kan socialsekreteraren få en uppfattning av resultatet, men för att få bättre överblick gör hon en graf med hjälp av Excel. Hon för då in veckonumren i en kolumn, hämtar sedan antalet samtal för mor och son från sammanställningen och noterar dessa uppgifter i var sin kolumn. Hon markerar sedan och klickar på symbolen för diagram. Därefter infogar hon linjer som visar var interventionsperioden, dvs. samtalsträningen börjar och slutar.

Fig. 4:1 Antal samtal som avslutas utan konflikt under v 10–19

Vecka 10–12 representerar baslinjen för förmätningen (A), V13–17 interventionsperioden (B) och v. 18–19 baslinjen vid eftermätningen (A₁).

Grafen ger en överskådlig bild av förändringen i målbeteendet. I det här fallet, Karins och sonens samtalsbeteende, saknas inga uppgifter. Det är dock inte ovanligt att uppgifter saknas i mätningarna, t.ex. under helgdagar, skollov och sådana ”luckor” bör markeras. När luckorna inte har ”naturliga” orsaker bör man vara försiktig i tolkningen eftersom det är svårt att veta om mönstret är detsamma under dessa perioder.

Grafen visar att mor och son bedömt vissa samtal på olika sätt. Även om man definierat vad som menas med samtal utan konflikt så kan upplevelserna skilja sig åt. Det finns alltid subjektiva inslag i tolkningar och därför bör man förvänta sig vissa variationer.

Läs gärna mer om beskrivande statistik i någon grundläggande bok om statistik [4].

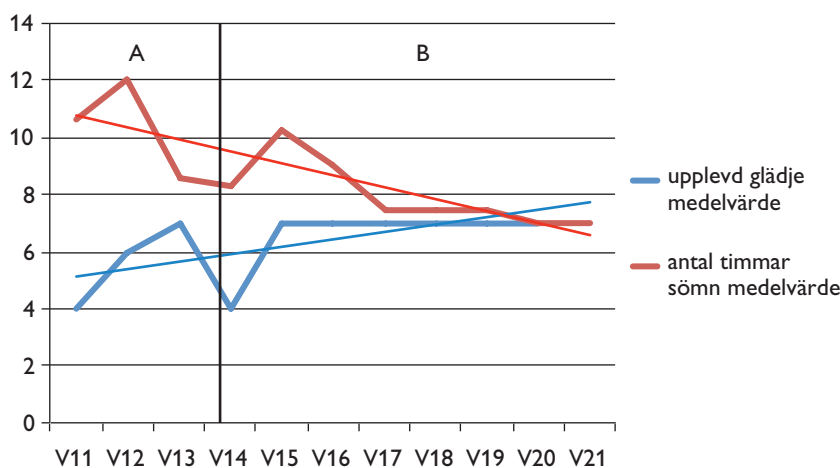
Rita en graf med trendlinje

Grafer ger en överskådlig bild av resultaten och de används för en första visuell granskning. För att underlätta användningen har alla grafer en enhetlig standard. På den horisontella linjen, tidsaxeln, anges t.ex. dagar, veckor eller månader. På den vertikala linjen, målaxeln, anges de uppmätta värdena (antal, procentandel, grad eller poängvärden på skattningsskalor). Grafer kan enkelt göras för hand.

1. Rita först den horisontella linjen som är tidsaxeln. Tid kan till exempel anges i dagar, veckor eller månader, dvs. tidsaxeln.
2. Rita sedan den vertikala linjen som relaterar till målet, dvs. målaxeln.
3. Ta fram sammanställningen med värdena.
4. Pricka sedan i värdena för varje dag (vecka, eller månad) på målaxeln.
5. Dra sedan en linje mellan punkterna. Om det saknas uppgifter från mätningar en dag eller vecka ska ”luckan” synas i grafen. Man kan antingen lämna utrymmet tomt eller markera luckan med en prickad linje.

Därefter kan trendlinjen markeras. *Trendlinjen* (celerationslinjen) förenar mittpunkten mellan den första hälften av mätningen med mittpunkten i den andra hälften av mätningen. Man kan antingen dra en trendlinje för förmätningen respektive interventionsperioden eller dra en linje för hela perioden. Man kan också använda Excel eller andra statistikprogram. Trendlinjer kan då göras med ett enkelt kommando.

Fig 4:2 Exempel på trendlinjer

Trendlinjer är enkla att göra och kan användas som sammanfattande mått på trender. Ju brantare en trendlinje är, desto större är förändringen över tid.

Gör en visuell granskning

I nästa steg görs en första analys av resultatet. Först görs en *visuell granskning* av grafen. Man studerar då nivåskillnader mellan för- och eftermätning, om förändringen är stabil och vilken riktning förändringen har.

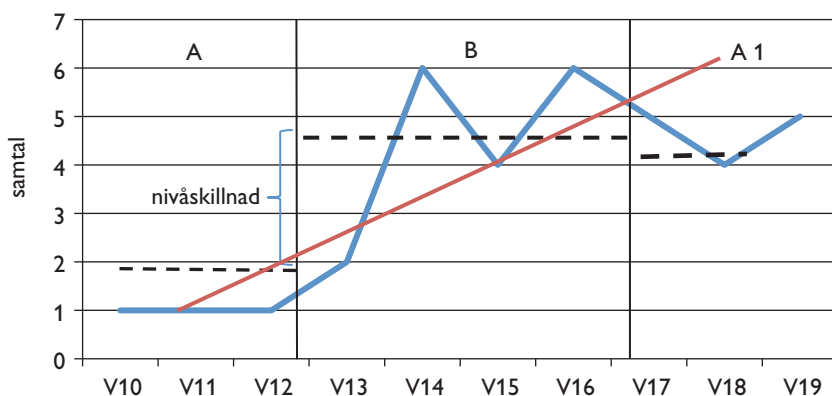
- *Nivåskillnader*: En skillnad i nivåer mellan förmätning och interventionsperiod markerar en förändring. En nivåskillnad mellan förmätning (A) och interventionsperiod (B) visar en förändring i målbeteendet. Nivåskillnaden är en viktig indikator som antingen visar att ingen förändring har inträffat eller visar på förbättring eller försämring. Om nivån har förändrats till det bättre kan skillnaden vara en effekt av insatsen även om det också kan finnas andra påverkande faktorer.
- *Stabilitet*: Om data kan representeras av en rak linje inom eller mellan perioder är förändringen stabil. Det kan antingen vara en rak linje (ingen förändring) eller en uppåtgående eller nedåtgående linje som visar en ökning eller en minskning.
- *Förändringens riktning*. Finns det en trend i riktningen som pekar på förbättring eller försämring? Kan man se en utveckling som närmar sig målbeteendet? Riktningen visar förstås om förändringen närmar sig det uppsatta målet eller om den går i motsatt riktning.

Socialekreteraren i exemplet med Karin väljer att studera en i taget och har därför gjort en separat graf av Karins värden och infogar trendlinjer för de olika perioderna.

Fig. 4:3 Antal samtal som slutar utan konflikt: Karins noteringar V10–19.

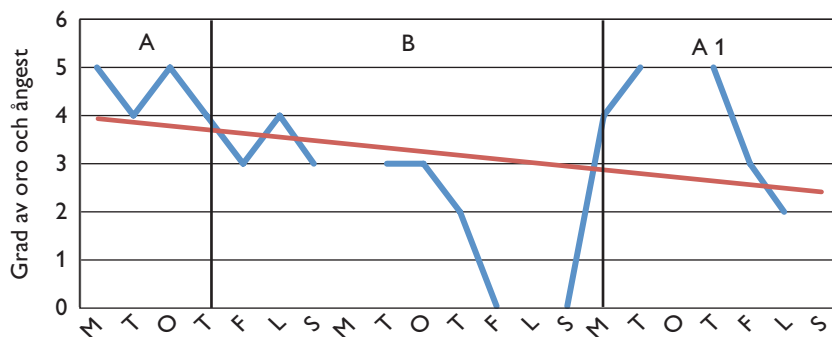
När socialekreteraren gör sin analys studerar hon skillnaderna mellan baslinjemätningarna (för- och eftermätningen) och interventionsperioden. Hon börjar med att kontrollera om målet är uppnått. Målet var sju samtal som avslutas utan konflikt i veckan, medan den högsta noteringen under interventionsperioden är sex samtal utan konflikt. Hon kan därför konstatera att målet inte har uppnåtts fullt ut. Grafen visar dock en tydlig förbättring under interventionsperioden.

Socialekreteraren övergår sedan till att analysera grafen närmare. Hon studerar då först nivåskillnader mellan mätperioderna, sedan förändringens riktning och därefter om förändringen är stabil över tid. Granskningen av nivåerna visar att det finns *nivåskillnader* mellan de olika perioderna A, B, A₁. I genomsnitt har antalet samtal utan konflikt ökat från 1 till 4,6 mellan A och B. Nivån är betydligt högre, både under och efter interventionsperioden B än den är under A. Jämförelsen mellan de två baslinjemätningarna visar att nivån är högre under eftermätningen (A₁) än under förmätningen A. Granskning av *riktningen* visar en tydlig positiv trend under B som dock avtar något efter interventionen. Granskningen av *stabiliteten* visar att förändringen i det här fallet är stabil och positiv under interventionsperioden (B) och fortsatt stabil under eftermätningen om än på en lägre nivå.

Individuella skattningsskalor kan analyseras på samma sätt. I exemplet Arne valdes en ABA-design med en kort baslinje med begränsat stöd

under tre dagar. Interventionen trappas upp successivt under två veckor. Den sista veckan börjar han gå ut ensam.

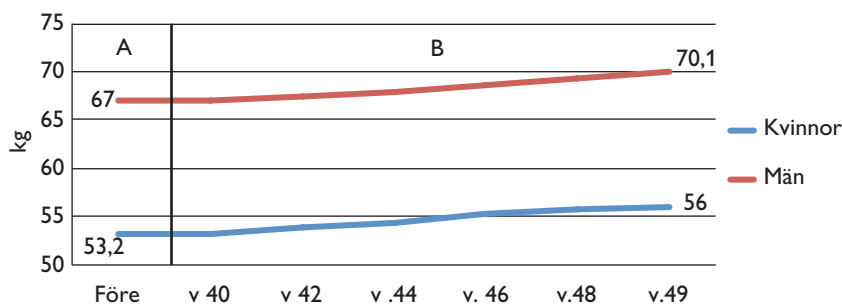
Fig. 4:4 Arnes grad av oro och ångest under tre veckor.

Under baslinjemätningen, de första dagarna, ligger Arnes oro och ångest högt på skalan. Ångestnivån sjunker under interventionsperioden, riktningen visar att nivån minskar successivt i takt med att personalen följer med honom på promenaden och förändringen är stabil. Den sista veckan när insatsen upphör och han börjar gå ensam ökar hans ångestnivå till samma nivå som de första dagarna men sjunker sedan.

I exemplet från äldreården sammanställdes resultat av vägningen för alla de tolv äldre på avdelningen. Här var man intresserad av hela gruppens förändring. Därför beräknades medelvärden för hela gruppen varje vecka. Alla värden summerades och dividerades sedan med antalet (dvs. 12). I figur 5:4 visas medelvärdet för varje vecka både för gruppen kvinnor och för gruppen män.

Fig. 4:5 De äldres viktförändringar uppdelat på kön. Vikt före kostförändringen och tre månader efter. Medelvärde N = 12 (7 män och 6 kvinnor).

Tremånadersuppföljningen visar en tydlig trend. Nivån ökar och ökningen går i rätt riktning och är stabil. Både de sex kvinnorna och de sju männen ökade i vikt när de själva kunde bestämma hur mycket och vad de skulle äta. Männerna har i genomsnitt ökat från 67 kilo till drygt 70 kilo och kvinnorna från 53 till 56 kg. Tre månader är dock en kort tid när det gäller vikt, och avdelningen fortsätter därför att kontinuerligt väga de äldre.

Bedöm resultatet

Nästa steg är bedömningen av resultatet. Kom ihåg att alltid först kontrollera att mätningarna genomförts så som planerat, att klienten deltagit i insatsen och att den genomfördes på rätt sätt.

En rimlig bedömning av exemplet Karin är att samtalsträningen har påverkat i positiv riktning. Men socialsekreteraren konstaterar att eftermätningen är i kortaste laget. Trenden är svagt nedåtgående, och för att försäkra sig om att den positiva trenden fortsätter efter behandlingen och att resultatet inte försämras föreslår hon en längre eftermätning. Skulle den sjunkande trenden hålla i sig kanske samtalsträningen bör fortsätta ytterligare några veckor. Med samma procedur granskas sedan sonens värden.

I exemplet Arne blir bedömningen att stödet bör förstärkas igen och att mätningen bör fortsätta ytterligare några veckor. Beslutet blir att personalen ska fortsätta att följa med honom på promenaderna.

I exemplet från äldrevården är viktökningen relativt stor. En rimlig bedömning kan vara att den nya kosthållningen är lovande, men mätningarna bör fortsätta bl.a. för att kontrollera att viktökningen inte förklaras av ”nyhetens behag”.

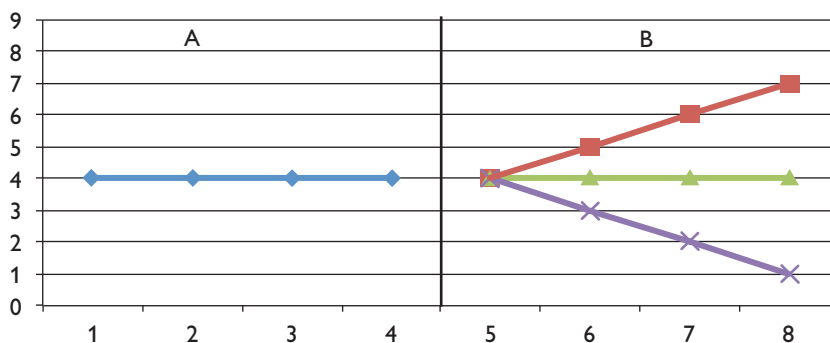
Tolka trender och tendenser

Resultat kan uppvisa stora variationer och vissa grafer kan därför vara svåra att tolka. Några typfall som visar grundprinciper kan vara till hjälp när man tolkar graferna. Typfallen representerar 27 möjliga variationer och har hämtats från Bloom, et al 2009 [3]. I praktiken kan ett oändligt antal variationer förekomma. Lägg märke till att en positiv trend representeras av en uppåtgående linje och en negativ trend av en nedåtgående linje i exemplen. Samtliga typfall är AB-design.

Rak baslinje

De följande tre graferna illustrerar en rakbaslinje med skilda tendenser.

Fig. 4:6 Rak baslinje, tre olika tendenser

Den första figuren, 4:6, illustrerar en rak baslinje, alltså ingen förändring under förmätningen och tre alternativ med tre skilda tendenser under interventionsperioden. Det översta och det nedersta alternativet är exempel på tydliga nivåförändringar. I båda alternativen finns en tydlig riktning under interventionsperioden, den ena positiv och den andra negativ. Trenden är en klar förbättring respektive försämring. I mittenalternativet finns ingen nivåskillnad utan baslinjen och interventionslinjen ligger på samma nivå. Situationen har inte förbättrats under interventionen. Hur ”ingen skillnad” ska tolkas beror på målet med insatsen. Om insatsens mål är att vidmakthålla ett visst beteende betyder ”ingen skillnad” att målet är uppnått vilket är ett positivt resultat för den berörda personen. Kom alltså ihåg att alltid ta hänsyn till målet i tolkningen av resultatet.

Fig. 4:7 Rak baslinje, positiva och tvetydiga tendenser

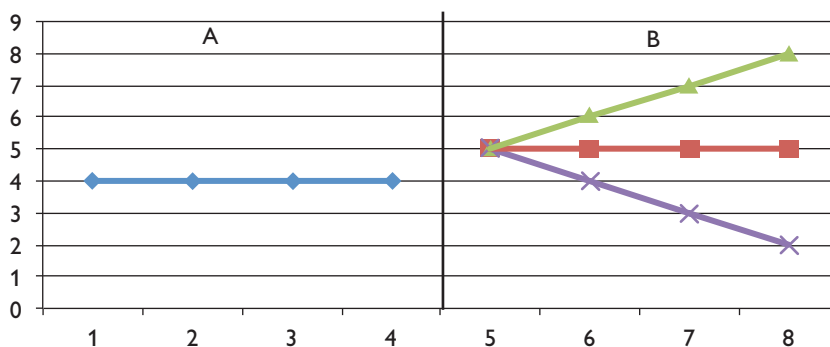

Fig. 4:7 illustrerar en rak baslinje och tre alternativa interventionstendenser som börjar på en högre nivå. Det övre alternativet har en interventionslinje som börjar på högre nivå än baslinjen och visar en tydligt positiv trend. Det innebär en kraftig förbättring under interventionen. I mellanalternativet är interventionslinjen rak och ligger på högre nivå än baslinjen. Det tyder på en förbättring som stabiliseras under interventionen. Det nedre alternativet ger en mer tvetydig och oklar bild. Interventionslinjen börjar på en högre nivå, men trenden är sedan nedåtgående och försämringen fortsätter under hela interventionen. Om trenden är tvetydig och oklar bör man undersöka om det finns andra förklaringar innan man prövar en annan insats eller gör förändringar. Undersök om och hur insatsen har genomförts, om klienten verkligen tagit del av insatsen eller om andra händelser i klientens liv har påverkat i negativ inriktning.

Fig. 4:8 Rak baslinje, tvetydiga och negativa tendenser

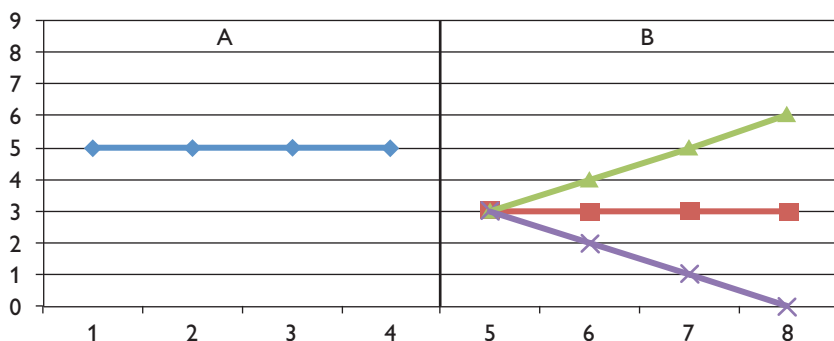

Fig. 4:8 illustrerar en rak baslinje och tre alternativ med negativa nivåskillnader under interventionsperioden. I samtliga alternativ finns negativa nivåskillnader som pekar på försämringar för klienten. I det övre alternativet är tendensen tvetydig och oklar. Den inledande nivåsenkningen följs här av en uppåtgående tendens under interventionen. I det här fallet rekommenderas att fortsätta mätningen ytterligare en tid. Båda de två övriga alternativen kan endast tolkas som försämringar, det nedre alternativet fortsätter den nedåtgående tendensen som visar en mycket kraftig försämring. Man bör byta ut eller göra förändringar i insatsen när en negativ trend fortsätter eller har stabiliserats på lägre nivå.

Uppåtgående baslinje

De följande tre graferna illustrerar en baslinje med tre varianter av uppåtgående trender.

Fig. 4:9 Ökande baslinje, inga eller negativa tendenser

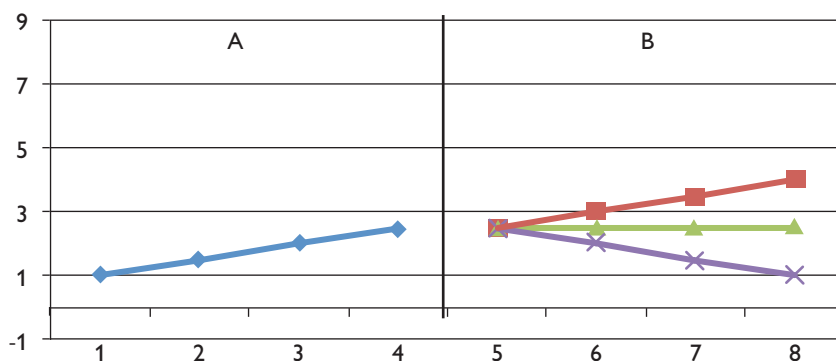
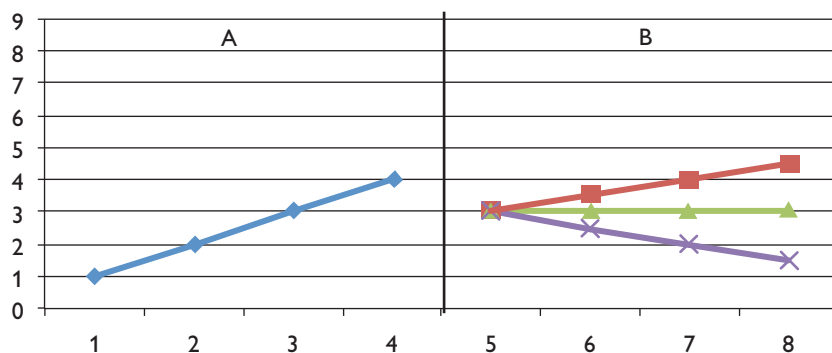

Fig. 4:9 är ett exempel på en baslinje med uppåtgående trend och tre alternativ, två med försämringar och en utan förändring under interventionsperioden. I det övre alternativet finns ingen nivåförändring och linjens lutning är densamma för bas- och interventionslinjen. Det sker ingen förändring i förhållande till baslinjen även om trenden är positiv och går i riktning mot det uppsatta målet. Mellanalternativet visar att den positiva utvecklingen har avstannat under interventionsperioden. Den stabila raka linjen tolkas därför som en försämring. Den nedåtgående trenden i det nedre alternativet visar en mycket kraftig försämring. Inget av dessa alternativ antyder att insatsens påverkan är positiv för klienten. I det övre alternativet gör insatsen ingen skillnad. Om inga andra förklaringar finns kan de två andra alternativen betyda att insatsen bidrar till försämring.

Fig. 4:10 Ökande baslinje, negativa tendenser

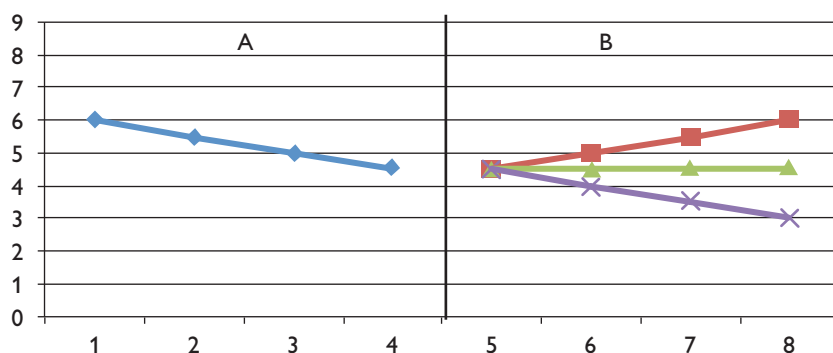

I fig. 4:10 är ett exempel på en positiv tendens under förmätningen, men där samtliga alternativ visar en tydlig nivåsenkning i början av interventionsperioden. Det övre alternativet har en mindre lutning under interventionsperioden. Efter en inledande försämring i början av interventionen påbörjas en förbättring, men förändringstakten är lägre än tidigare. Mittenalternativet visar en försämring som stabiliseras under interventionsperioden. I det nedre alternativet byts den uppåtgående trenden under baslinjemätningen till en nedåtgående trend under interventionen. Samtliga dessa fall visar så tydliga tendenser till försämring under interventionsperioden att förändringar i eller byte av insats bör övervägas.

Nedåtgående baslinje

De tre följande graferna illustrerar en nedåtgående trend, dvs. en försämring under förmätningen (baslinjen).

Fig. 4:11 Nedåtgående baslinje och svaga eller inga positiva tendenser

Figuren 4:11 illustrerar en nedåtgående tendens under baslinjen och tre olika alternativ som exempel på olika utvecklingstendenser. Det övre alternativet visar en negativ trend under baslinjen som byts mot en positiv trend under interventionsperioden. Under interventionsperioden finns en klar förbättring i riktning mot målet. Även mittenalternativet med en rak trendlinje under interventionen kan tolkas som en förbättring eftersom den negativa trenden bryts och förhållanden stabiliseras under interventionen. Det nedre alternativet, en nedåtgående trend under förmätningen, som fortsätter i samma riktning under interventionsperioden, visar ingen förändring. Det övre alternativet ger inga indikationer som talar för att interventionen bör förändras. I mittenalternativet skulle man kunna överväga att intensifiera interventionen och i det nedersta alternativet att byta intervention.

Fig. 4:12 Nedåtgående baslinje, positiva eller tvetydiga tendenser

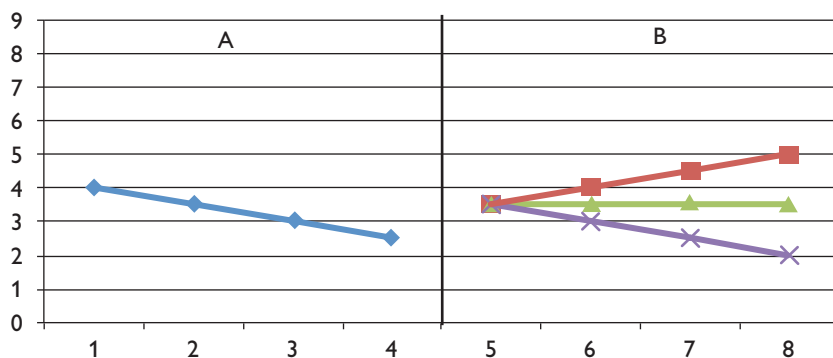
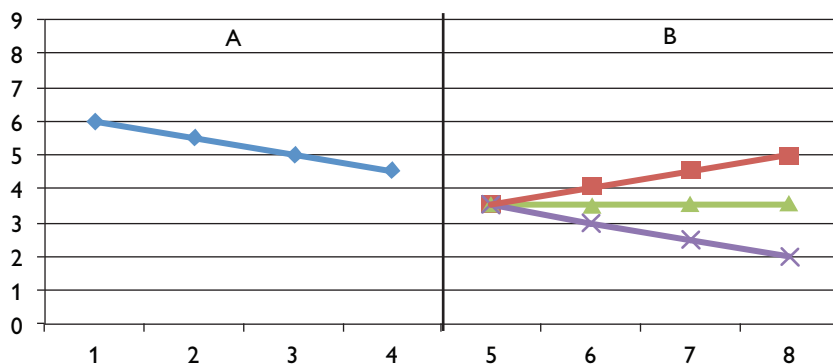

Fig. 4:12 är ett exempel på en baslinje med negativ tendens och tre alternativ med inledande positiva nivåskillnader under interventionsperioden. Det övre alternativet visar en nivåskillnad och en tendens till fortsatt förbättring under interventionsperioden. Även i mellanalternativet finns en nivåskillnad men interventionslinjen förblir stabil, vilket visar en stadig förbättring som vidmakthålls. Det nedre alternativet är mer tvetydigt. Den initiala förbättringen fortsätter i en nedåtgående trend under interventionsperioden, d.v.s. en oklar tvetydig försämring. Beroende på målet kan mittenalternativet möjligen vara ett tecken på att insatsen bör intensifieras. Om trenden är nedåtgående som i nedersta alternativet är det rimligt att förändra eller byta ut insatsen. Först bör man emellertid kontrollera att klienten har tagit del av insatsen.

Fig. 4:13 Nedåtgående baslinje, positiva eller negativa tendenser.

Figuren 4:13 visar en nedåtgående trend under förmätningen och tre alternativ med negativa nivåskillnader. I det övre alternativet finns dock en tendens till förbättring efter den initiala försämringen, medan de två övriga alternativen är exempel på tydliga försämringar. I mellanalternativet stabiliseras situationen och i det nedre alternativet fortsätter försämringen, dvs. ingen förändring har inträffat. Interventionen bör bytas ut.

Otydliga tendenser

Det är vanligt med stora variationer. Trendlinjerna kommer därför inte alltid att visa så tydliga tendenser som i dessa typfall. Det är inte ovanligt att:

- Värdena ökar först efter en tid i interventionen. Sådana fördröjda interventionseffekter kan förväntas t.ex. efter en första träningsperiod med små skillnader.
- En initial förändring avtar t.ex. när nyhetens behag har lagt sig och interventionen har blivit en vardaglig rutin. I dessa fall ger en längre mätperiod under interventionen säkrare resultat.
- Cykliska växlingar förekommer. Dessa kan ge ledtrådar till vad som orsakar problemen. T.ex. om problemen endast förekommer under vissa dagar under en vecka eller en månad, vid vissa tider på dygnet eller i samband med semester.

Om tendensen är tvetydig och oklar kan man förlänga interventionsperioden eller göra förändringar i interventionen för att få en tydligare tendens. Klienten kan exempelvis delta längre tid eller vid fler tillfällen. Kom ihåg att otydliga resultat även kan bero på den som mäter. Effekterna kan därför bli tydligare om flera olika personer genomför mätningar. En tydlig tendens till försämring bör alltid påkalla uppmärksamhet. Ett ingripande bör då helst göras innan förändringen har gått för långt. Man kan t.ex. byta ut, förändra eller intensifiera interventionen.

När mätvärdena varierar kraftigt bör man vara försiktig med sina tolkningar. Allmänt gäller att ju större variationer, desto försiktigare tolkningar och särskilt när många mätvärden är överlappande. Samma mätvärden förekommer alltså både under förmättnings- och under interventionsperioden.

När två eller flera personer gjort mätningar av samma problem kan två grafer – eller två linjer i samma graf – jämföras för att se om trendernas riktning är densamma. Likartade mönster talar för en dominerande trend. Om trenderna inte är likartade bör man fundera över om mätningarna kan tillskrivas lika stor betydelse i förhållande till problem eller mål.

Man kan också söka rimliga teoretiska förklaringar. Tänk på att tvetydiga resultat kan vara rimliga i vissa fall.

Glöm inte målet när graferna tolkas. T.ex. i äldreomsorg är stabilisering ett vanligt mål. När målet är stabilisering förväntas en rak interventionslinje. Den tolkas då som en förbättring eftersom den pågående försämringen har upphört och läget har stabiliserats. Observera att även om en insats inte tycks ha effekt så är det viktigt att redovisa resultatet för klienten.

Granska trovärdigheten

I vissa fall kommer den första visuella granskningen att tydligt visa om målbeteendet har uppnåtts eller inte. I andra fall är mönstren mer tvetydiga och svårare att bedöma. Som professionell intresserar man sig för vilken betydelse insatsen har för det uppmätta resultatet. Innan man drar slutsatser bör man kontrollera

- att insatsen har genomförts som planerat.
- att klienten har deltagit som planerat
- att mätningarna genomförts som planerat

Dessutom kan man kontrollera om andra händelser t.ex. i klientens liv kan ha påverkat resultatet i positiv eller negativ riktning.

Ta reda på om alla moment som ingår i insatsen har genomförts på rätt sätt, om klienten har varit närvarande och aktiv under insatsen och om rätt uppgifter dokumenterats vid rätt tidpunkt och på rätt sätt. Fråga klienten eller behandlingspersonalen. Svaren på dessa frågor kan ha avgörande betydelse för det kommande beslutet om insatsen ska avslutas, förlängas, förändras eller bytas ut. Tänk på att din bedömning av förändringen och insatsens betydelse alltid ska baseras på ett underlag som är så tillförlitligt som möjligt.

Är förändringen meningsfull?

Man kan försäkra sig om att förändringen är meningsfull på flera sätt, praktiskt, teoretiskt och statistiskt.

Praktiskt meningsfull

En förändring är *praktiskt meningsfull* om förändringen på ett meningsfullt sätt skiljer sig från normala variationer som ständigt pågår. Man kan t.ex. jämföra med vissa kritiska värden eller en viss standard. För Karin och sonen var målet ett samtal utan konflikt per dag ett kritiskt värde för en verklig förändring, tillräckligt för att förbättra familjens liv. En klients

egen måttstock kan alltså avgöra vad som är en praktiskt meningsfull förändring.

Den standard som man vanligtvis utgår från i en målinriktad och systematisk utvärdering som MOS är de mål som klienten själv har satt upp. Men även andra måttstockar kan användas, som t.ex. det som betraktas som ett normalt funktions sätt, en acceptabel nivå, befolkningens eller vissa klientgruppers normvärden.

Teoretiskt meningsfull

När socialarbetaren i exemplet föreslog samtalsträning baserad på kognitiv beteendeterapi förväntade hon sig att denna insats skulle kunna förändra familjens kommunikationsmönster. Det är ett rimligt antagande med tanke på beskrivningarna av KBT-träningens teori, de utvärderingar som finns och hennes egna erfarenheter av metoden.

En förändring är teoretiskt meningsfull om förändringen visar sig gå i den riktning som man kan förvänta sig med tanke på insatsens teori och innehåll. I det här exemplet går förändringen i förväntad riktning eftersom antalet samtal utan konflikt ökar från baslinjemätningen till interventionsperioden. Man kan däremot inte förvänta sig förändringar som inte stämmer överens med behandlingsteorin som t.ex. i Karins fall att sonen ska tillbringa mer tid hemma.

Statistiskt signifikant

Förändringen är statistiskt signifikant om man kan utesluta att förändringen har inträffat av en slump. Man genomför då en signifikanstest som visar om det finns systematiska skillnader mellan de uppmätta värdena under de olika mätperioderna. Det ger ett mått på skillnaden.

Statistiskt signifikans kräver ofta ett större antal mätningar än dem som exemplet med mor och son baseras på. För att få ett signifikant resultat kan man fortsätta att mäta för att öka antalet mätningar. Man minskar då risken för ett felaktigt beslut som kan leda till negativa konsekvenser för en klient som då kanske inte får den hjälp som han eller hon behöver. När teoretisk signifikans saknas blir den praktiska och statistiska signifikansen viktigare.

Tumregler för bedömning

Ibland sammanfaller den praktiska, teoretiska och statistiska signifikansen. När de ger samstämmiga besked har man ett bra underlag för beslut. Men hur gör man när resultaten inte överensstämmer? Det finns några tumregler.

- Den praktiska och statistiska signifikansen överensstämmer, men inte den teoretiska. Insatsen fungerar, men inte på det sätt som interventionsteorin föreskriver. Det är då rimligt att utgå från den praktiska och statistiska signifikansen i beslutet. Man bör dock söka andra förklaringar till resultaten än dem som teorin anger.
- Den teoretiska och praktiska signifikansen sammanfaller, men inte den statistiska. Kontrollera om det finns en trend i dina data. Om trenden är tydlig kanske det tar längre tid att uppnå signifikanta resultat. Förläng mätningarna för att se om resultatet sammanfaller. Saknas en trend bör man granska den teoretiska och praktiska signifikansen ytterligare.
- Den statistiska och teoretiska signifikansen sammanfaller, men inte den praktiska. Eftersom förändringen går i förväntad riktning kan man överväga att förlänga och kanske intensifiera interventionen.
- Endast en form av signifikans. Att förändringen är praktiskt meningsfull är mycket viktigt. Kan man endast välja en typ av signifikans, bör valet falla på denna form av signifikans. Man bör dock vara medveten om att det finns en risk att problemen återkommer när insatsen avslutas. Endast statistisk signifikans betyder att man är på rätt väg men inte vet vilken. Man bör fortsätta interventionen för att se om även praktisk signifikans kan uppnås. Om förändringen endast är teoretiskt meningsfull bör man vänta ett tag med att göra förändringar. I många fall framgår det av interventionsteorin att en negativ förändring kan förväntas inledningsvis. Låt då interventionen fortsätta ytterligare ett tag.
- Ingen form av signifikans. Om förändringen inte har någon form av signifikans betyder det att interventionen bör förändras eller bytas ut så snart som möjligt. Läs mer i handboken [3].

Mått på förändring och effekt

Förändringsmått

Medelvärden och procentuella förändringar kan användas för att beskriva och analysera resultatet av en mätning. Det är enkla och lättbegripliga mått på förändringen mellan mätningarna. Det förutsätter dock att man känner till vissa statistiska begrepp. När man studerar ökande eller minskande tendenser, vilket är vanligt när man mäter förändring, är medelvärden mindre lämpliga. En positiv trend under en förmätning och en negativ trend under en interventionsperiod kan nämligen ge samma medelvärde. Det finns då risk för att tolkningen blir felaktig. Man bör alltså studera trendlinjen för att se om det finns tendenser innan man använder

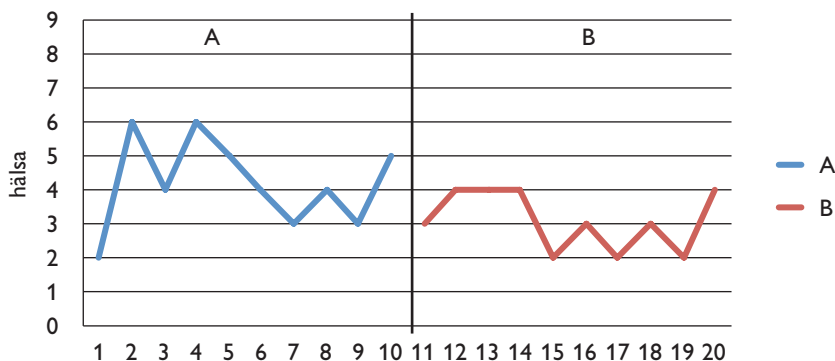

medelvärden för att studera centrala tendenser. Det finns olika typer av trendlinjer som kan användas som sammanfattande mått på trender. Ju brantare en trendlinje är, desto större är förändringen över tid. Trendlinjen förenar mittpunkten mellan den första hälften av mätningen med mittpunkten i den andra hälften av mätningen. Man kan antingen dra en trendlinje för förmätningen och en för interventionsperioden eller dra en linje för hela perioden. I Excel eller andra statistikprogram kan trendlinjer infogas i grafen.

Effektmått

Effektstorleken (ES) visar skillnaderna mellan mätvärdena i förmätningen och interventionsfasen. Det finns flera formler för att beräkna effektstorlek. Man beräknar då medelvärde och standardavvikelse för interventionsperioden (B) och baslinjen (A). Sedan beräknas skillnaden mellan medelvärdet (B) och (A) och därefter divideras skillnaden med standardavvikelsen (B).

Fig.4:14 Eriks skattningar av hälsan före och under behandling under 20 dagar

Medelvärdet för baslinjen (A) är 4,2 och standardavvikelsen (A) 1,32 medelvärdet för interventionsperioden (B) är 3,1 och standardavvikelsen (B) 0,87. Formeln för effektstorleken är

Medelvärde B – Medelvärde A / Standardavvikelse A

I det här fallet beräknar vi skillnaden mellan 4,2 och 3,1 till 1,1, och dividerar med 1,32. Resultatet blir 0,83

Effektstorleken visar hur skalpoängen från baslinjemätningen (A) skiljer sig från skalpoängen från interventionsperioden (B). 0,2 betraktas som en liten förändring, 0,5 som en medelstor förändring och 0,8 som stor förbättring. I det här fallet visar effektstorleken på en stor förbättring.

Det finns flera andra sätt att mäta effekter. Läs mer i Bloom, Fischer & Orme. [3]

5

Logg

En logg är en strukturerad dagbok som förs på ett systematiskt sätt. I loggen noteras händelser, situationer och upplevelser som kan vara relaterade till klientens problem. En logg ska hjälpa klienten att uppmärksamma i vilka situationer som problemen uppträder och ge bättre förståelse för problemen.

Loggar kan användas när problemet är oklart och det är svårt att formulera ett relevant och realistiskt mål. De kan också användas för att undersöka relationer och för uppföljning. Ibland ingår mätningar, men dessa ska dock inte förväxlas med baslinjemätningar.

Det finns flera olika typer av loggar, loggar som förs av klienten kallas klientloggar och loggar som förs av professionella kallas loggar för professionella.

Klientloggar

Vanligast är *klientloggar* som klienten själv fyller i. Alla typer av klientloggar har en förutbestämd form, som hjälper klienten att samla uppgifter som knyter an till det aktuella problemet. I klientloggen noteras relevanta händelser eller situationer, vid vilka tidpunkter dessa inträffar och de egna reaktionerna på händelserna.

Utforskande logg används för att precisera klientens problem eller mål. Den ger ingående information om omständigheterna omkring det aktuella problemet och målet. Både fastställda och öppna tidskategorier kan användas, beroende på problemets karaktär. En utforskande logg används i ett tidigt skede och den kan efter hand förändras och göras mer specifik.

Målformuleringsloggen används när klienten inte kan särskilja målen från andra aktiviteter, situationer och händelser. *Relationslogg* är en variant av målformuleringsloggen. Den har fokus på hur andra personer och deras aktiviteter påverkar klientens problem och mål. I en relationslogg noteras relevanta händelser och klientens skattningar på en individuell skattningsskala (ISS). Underlaget används sedan för reflektion över vilka insatser som kan vara lämpliga och för att förändra beteenden som är dysfunktionella i förhållande till de människor som finns i klientens omgivning.

Förändringslogg används när man vill mäta förändringen i det problem eller mål som klienten ska skatta. Man kan mäta frekvenser, varaktighet, stabilitet eller intensitet. Det ger kvantitativ information som gör det möjligt att följa och utvärdera förändringar. Man kan komplettera med en individuell skattningsskala så att klienter t. ex. kan notera sina tankar och känslor kring händelserna. Lägg då till en kolumn i loggen där klienten kan föra in sina skattningar. T.ex. kan en deprimerad mor som tycker att hon inte klarar den dagliga skötseln av barnet använda en individuell skala från 1 till 9. Siffran 1 kan till exempel motsvara ”jag är inte alls deprimerad och klarar av allt bra” och 9 kan motsvara ”jag är mycket deprimerad och klarar inte av någonting”.

Öppna eller fasta tidskategorier

Loggar med *öppna tidskategorier* används för att notera kritiska händelser som har samband med problemet. En logg med öppna tidskategorier innehåller endast uppgifter som klienten uppfattar som relevanta. Det underlättar att specificera problem och mål när denna första sortering redan är gjord. Det finns emellertid vissa risker: En person som är deprimerad och endast noterar de tillfällen då han eller hon är som mest nedstämd, kanske inte orkar notera graden av förstämning i loggen. Utelämnas dessa uppgifter ger det en snedvriden bild av problemen. Utelämnade, snedvridna eller felaktiga uppgifter kan förekomma i alla typer av loggar men risken är större när tidskategorier inte är förutbestämda. Försök undvika problemen genom att i förväg gå igenom vilka typer av händelser som ska noteras i loggen. Ge också tydliga anvisningar om hur dessa händelser skiljer sig från dem som inte ska noteras.

Loggar med *fasta tidsperioder* används dels när man har en idé om i vilka situationer ett visst beteende uppstår och dels när man söker så mycket information som möjligt under en tidsperiod. Dokumentationen sker då i nära anslutning till händelsen. Om man ska föra en logg för att undersöka problem med bråk som vanligtvis uppstår under familjemiddagarna, bör den föras i nära anslutning till middagen. Tidsperioden bör

då täcka en tid före, under och efter middagen, t.ex. mellan klockan 17 och 19 varje kväll.

Fasta kategorier används också för att få överblick över alla aktiviteter och händelser som förekommer under en dag och för att hitta faktorer som är relaterade till problemet. Klienten noterar då alla relaterade situationer eller händelser och sina reaktioner på dessa händelser under en förutbestämd tidsperiod, t.ex. under en timme eller under en dag.

Noteringarna i loggen bör alltid göras i nära anslutning till den aktuella händelsen. Skulle klienten glömma kan noteringarna göras i efterhand, men man bör då hålla i minnet att vissa uppgifter kan saknas. Ett alarm i mobiltelefonen kan ge en påminnelse om när det är dags att göra noteringar.

En logg med fasta tidskategorier ger mycket information om problem och mål. Den ger också andra upplysningar som kan vara mer eller mindre relevanta för problem och mål. Samtalet med klienten där man tillsammans går igenom informationen blir då särskilt viktigt. Klienten får möjlighet att ge sin syn på vilka händelser, situationer m.m. som hör ihop med problem eller mål. Dessutom kan ytterligare relevant information vaskas fram.

Exemplet Bosse

I ett exempel användes klientloggar med både öppna och fasta tidskategorier. Bosse är 50 år, arbetslös, hemlös och har problem med alkohol. Han är på besök hos två behandlare på det korttidsboende där han vistas. Trots behandlingsassistenternas hjälp har Bosse mycket svårt att uttrycka sina bekymmer och vad han behöver hjälp med. Behandlarna föreslår att Bosse ska föra en logg där han noterar vilka problem eller situationer som vållar problem. De förklarar att informationen kan vara nödvändig för att Bosse ska få rätt hjälp. Bosse blir intresserad och de bestämmer att ta upp frågan igen vid nästa besök.

Vid nästa besök får behandlarna mer information om Bosses problem. Han berättar att ensamheten bekymrar honom mer än missbruket och hemlösheten. Känslan av ensamheten finns alltid där, men i vilka situationer den infinner sig och vilka uttryck den tar sig är mer oklart. Behandlarna väljer en logg med öppna tidskategorier som brukar användas för att identifiera t.ex. särskilda händelser. I det här fallet vill man utforska var Bosse befinner sig och vad han gör vid de tillfällen då han *inte* känner sig ensam. Den logg som behandlarna har förberett är enkel att förstå, färdig att fylla i och lätt att överblicka. Det finns dessutom instruktioner som Bosse får med sig.

Klientens namn Bosse _____

Datum 2011-05-14 – 2011-05-21

Markera när du inte känner dig ensam med datum, klockslag, var du befann dig och vad du gjorde.

Tidpunkt	Relevanta händelser	Kommentar
2011-05-15 14.35	Var i skogen och tittade på fåglar och andra djur.	
2011-05-17 20.30	Satt på Gläntan och tittade på naturprogram på TV.	
2011-05-20 19.50	Ute och promenerade, stannade vid rastgården för hundar och tittade på dem ganska länge.	

Vid nästa besök har Bosse med sig loggen som då endast innehåller tre-noteringar. Bosses förklaring är att han har glömt att notera flera av de tillfällen då han inte kände sig ensam. Behandlaren konstaterar att det kan vara svårare att komma ihåg att notera situationer *utan problem* än situationer med problem. Trots att behandlarna vet att brister i informationen gör slutsatserna osäkra, studerar de loggen. De finner inte något speciellt mönster vad gäller tidpunkt på dygnet eller specifik plats, men en möjlig koppling mellan de stunder då Bosse inte upplever ensamhet och situationer där han är aktiv, gör saker själv och det finns människor i hans närhet. Naturupplevelsen tycks minska känslan av ensamhet oavsett om han själv befinner sig i naturen eller tittar på TV.

Behandlarna föreslår i stället *en logg med fasta tidskategorier*. Fasta tidskategorier innebär att man i förväg bestämmer vid vilka tidpunkter som noteringar ska föras. Bosse ska beskriva upplevelsen av ensamhet under två veckor, morgon och kväll. Han ska fylla i vad han gör och hur ensam han känner sig kl 10.00 på förmiddagen och kl 18.00 på kvällen och får hjälp att lägga in påminnelser i mobiltelefonen.

Vid återbesöket en vecka senare får behandlarna veta att Bosse inte gjort några noteringar i formuläret eftersom han inte kunde beskriva hur han kände sig vid de olika tidpunkterna. Behandlarna föreslår då i stället en individuell skattningsskala med olika grader av ensamhet. Bosse tycker att fyra skalsteg är tillräckligt. Man bestämmer sig därför för skalstegen 0 till 3. 0 står för *"Inte alls ensam"*. 1 står för *"Litet ensam"* 2 för *"Ganska ensam"* och 3 för *"Mycket ensam"*. Bosse får sedan sätta sina egen ord på känslan vid de olika skalstegen så att de fyra skalstegen förankras i hans egen verklighet. Han kan då lättare komma ihåg vad skalstegen står för och mätningarna blir mer tillförlitliga. I tabellen finns skattningsskalan med Bosses egna förankringspunkter.

Individuell skattningsskala med Bosses förankringspunkter

0 Inte alls ensam	Gladare, lugnare
1 Lite ensam	Småirriterad
2 Ganska ensam	Rastlös, ledsen, deppig, irriterad
3 Mycket ensam	Bara skit, deprimerad, olycklig, övergiven

För att Bosse ska komma ihåg vad de olika skalstegen står för får han den individuella skattningsskalan på ett separat papper som han kan ta med sig hem. Bosse får dessutom ett formulär med fasta tidsangivelser med instruktionen att fylla i det två gånger om dagen. Följande vecka fyller han i formuläret och tar med det till nästa möte med behandlarna.

Klientens namn: Bosse _____

Datum 2011-05-28–2011-06-03

Markera grad av ensamhet kl. 10 och kl. 18 och vad du gjorde

Datum	Klockan	Händelse: Vad du gjorde	Skattning: Grad av ensamhet
Onsdag 28 maj	10.00	Satt och fikade med personalen	2
	18.00	Gick ut och gick efter middagen	3
Torsdag 29 maj	10.00	Gick till hundgården för att titta	1
	18.00	Satt på mitt rum	3
Fredag 30 maj	10.00	Besök hos doktorn	1
	18.00	På väg till polarna	2
Lördag 31 maj	10.00	Sov, kunde inte mäta	-
	18.00	Hjälper till med middagen på Gläntan	2
Söndag 1 juni	10.00	Sov, kunde inte mäta	-
	18.00	Orkar inte vistas ute i köket, för mycket folk, sitter på rummet	3
Måndag 2 juni	10.00	Tänker på vad jag ska göra i dag, vid frukosten	3
	18.00	Väntar på att Mitt i naturen på tv ska börja	1
Tisdag 3 juni	10.00	Promenerar i skogen	1
	18.00	Hjälper till med middagen	2

När behandlarna går igenom loggen tillsammans med Bosse får de veta att Bosse denna gång kommit ihåg att mäta utan påminnelsen från mobiltelefonen. Det var också lättare att mäta med stöd av skattningsskalan med egna förankringspunkter.

Slutsatsen blir att Bosses upplevelser av ensamhet minskar när han är aktiv och sysselsatt med det han är intresserad av. Utifrån loggen fortsätter sedan samtalet om vilka aktiviteter som kan tänkas minska Bosses ensamhet, dvs. man påbörjar arbetet med att specificera målet.

I exemplet Bosse användes en logg med *öppna tidskategorier* för att identifiera i vilka situationer Bosse inte kände sig ensam, vad han då gjorde och hur han kände sig i dessa situationer. Noteringarna skulle också visa hur många positiva aktiviteter som har inträffat under mätveckan. Loggen med *fasta tidsperioder* användes för att få överblick över vilka aktiviteter som var relaterade till problemet med ensamheten och hur Bosse upplevde dem.

Vad ska dokumenteras och hur?

De flesta klarar av att föra loggar. Om klienten har skrivsvårigheter kan informationen spelas in på band eller med hjälp av mobiltelefon.

Kom ihåg att:

- Informera klienten om vad som ska dokumenteras, när noteringarna ska göras och hur utförliga dessa ska vara innan loggen ska fyllas i. I vissa fall kan man också rollspela vissa tänkta situationer och sedan fylla i loggen efteråt tillsammans med klienten.
- Ha färdiga loggar till hands. Anpassa dem efter klientens problem och mål. Tomma dagböcker utan struktur är ingen hjälp för klienten.
- När loggen är ifylld bör man ta sig tid att gå igenom uppgifterna tillsammans med klienten. Det kan hända att uppgifterna är svåra att tyda och man kan på det sättet undvika missförstånd. Ett bra sätt är att läsa högt ur loggen.
- Även den mest motiverade kan tröttna om arbetet med loggen drar ut på tiden. Då kan man till exempel modifiera loggarna. Efter att varje händelse noterats så kan klienten fylla i en individuell skattningsskala (det tar nästan ingen tid alls). På så sätt kan man få baslinje för utvärderingen.

Logg för professionella

En *logg för professionella* används för att utforska och definiera klientens problem, för att få en kvalitativ beskrivning av ett händelseförlopp eller för att studera om stabilitet eller intensitet i målen har förändrats. Liksom klientloggen ger den professionella loggen en möjlighet att systematisera informationen så att klientens problem kan definieras och preciseras. Det är systematiken som skiljer loggen från vanliga journalanteckningar. En logg gör det möjligt att utveckla hypoteser om i vilket sammanhang insatsen bör genomföras, att följa processen och att studera förändringar över tid. Utvecklingen kan följas oavsett vem som genomför insatsen. En logg från en utförare av en insats (i detta fall en familjepedagog) kan till exempel se ut på följande sätt:

Klientens namn:			Utförare:	
Datum	Tid-punkt	Aktivitet/ Insats	Med vilka?	Syfte:
29 maj	9.00–9.15	Telefon- samtal	Mamma X	Planerade ett hembesök och förklarade syftet med besöket.
30 maj	15.00–17.00	Hembesök	Mamma X och son Y	Diskuterade anmälan om försummelse av sonen. Diskuterade resurser i familjen, arbete, ekonomi. Diskuterade behov av föräldrastöd. Hjälpte till med ansökan om ekonomiskt bistånd. Nytt datum för hembesök och uppföljning den 8/6 2010.
8 juni	15.00–17.00			Uppföljning av beslut om ekonomiskt bistånd. Påbörjade behandling av färdigheter när det gäller föräldraskapet. Påbörjade diskussion om att X kan be om hjälp (socialt stöd) från nätverket. Hur detta kan se ut utifrån hennes behov. Nytt datum för hembesök. 15/6 2010

Som professionell har man den utbildning och erfarenhet som krävs för att använda loggar och unika möjligheter att observera och dokumentera omständigheter av relevans för den som söker hjälp. Men man bör vara medveten om att de personer som observeras befinner sig i situationer som inte är representativa för deras liv. Därför bör man alltid försäkra sig om att informationen är både relevant och tillförlitlig, t.ex. genom att jämföra med information som samlats in tidigare. En jämförelse med information från andra tidpunkter kan visa om personens känslor, tankar och beteende stämmer överens med noteringarna i loggen.

6

Integrera utvärderingen i praktiken

I dag håller många socialtjänst-, vård- och omsorgsverksamheter på att införa ett evidensbaserat arbetssätt i syfte att erbjuda klienter bästa möjliga hjälp. Det innebär att beslut om insatser och åtgärder ska baseras på en sammanvägning av bästa tillgängliga kunskap, den professionelles expertis och den berörda personens situation, erfarenhet och önskemål. MOS är ett målinriktat och systematisk sätt att utvärdera insatser för enskilda klienter, som passar väl i en evidensbaserade praktik. MOS hjälper den professionelle att metodiskt och systematiskt väga samman den bästa tillgängliga kunskapen, med den egna professionella expertisen och klientens situation. Följande punkter visar *hur* man går till väga:

1. Utifrån klientens situation formulerar man tillsammans med klienten ett realistiskt och relevant mål. Med klientens mål i sikte tar man sedan del av den kunskap som finns om tillgängliga metoder och insatser. Man väljer därefter den insats som bäst hjälper klienten att uppnå sitt förbättringsmål.
2. Man följer upp om, i vilken grad och riktning klientens målbeteende förändras och man utvärderar insatsens betydelse genom mätningar vid upprepade tillfällen före-, under och efter insats. Informationen samlas in och sammanställs. Det krävs noggranna förberedelser och systematik i genomförandet.
3. Resultatet används sedan som ett underlag för en bedömning av om klienten uppnått sitt mål och om insatsen har hjälpt klienten att nå sitt mål. På basis av bedömningen fattas därefter beslut om insatsen ska avslutas, fortsätta i sin nuvarande eller i en annan form eller kanske ersättas med en annan insats.

4. I varje steg i processen är klienten aktiv, såväl när problem och mål formuleras, som när uppföljningen genomförs och när resultatet tolkas.

Utmaningar i klientarbetet

Vad väntar den som ska börja utvärdera klientarbetet på det målinriktade och systematiska sätt som MOS innebär? Som nämndes i introduktionskapitlet är erfarenheterna av att använda metoden i Sverige begränsade. Några slutsatser har vi dock kunnat dra från ett försök med utbildning och handledning, som pågått sedan 2009. Det var i första hand socialsekreterare som deltog och många av dem gjorde också försök att utvärdera det egna arbetet. Deras erfarenheter visar att detta sätt att utvärdera det egna arbetet har något att erbjuda socialsekreterarna, men också att arbetssättet bjuder på utmaningar. Här sammanfattas kort några av de viktigaste erfarenheterna.

Fokus på problem och mål

Socialsekreterarna var erfarna utredare och behandlare med gedigen erfarenhet av att utreda problem, sätta mål och göra genomförandeplaner. Det metodiska arbetssättet där man stegvis i samtal med klienten närmar sig en målformulering uppfattades trots det som något nytt. Man hade fått ”hjälp att strukturera samtalen” och det blev ”lättare att hitta kärnan i klientens problem, skilja det från målet”. Både målen och insatserna för att nå klientens mål blev tydligare, samarbetet kring målen stärktes och socialarbetarna uppfattade att klienten hade blivit mer delaktig i det egna förändringsarbetet. I processen skapades också ”en relation till brukaren”.

En utmaning blev att våga sätta tillit till klientens egna prioriteringar. Det upplevdes som särskilt svårt när socialarbetarens egen uppfattning skilde sig från klientens. En annan erfarenhet som överraskade socialarbetarna var att lyhördheten lönade sig så till vida att samtalen blev öppnare och nya möjligheter och nya lösningar visade sig. Ytterligare en utmaning var att formulera problemen och målen på ett mätbart sätt. Det föranledde huvudbry, tog tid och arbete i anspråk, men upplevdes också som stimulerande och utvecklande eftersom vinsten blev så påtagligt; målet som skulle uppnås blev så tydligt för båda parter.

Synliga resultat

Sammanställningen, bearbetningen och analysen av mätresultaten blev också en utmaning för de flesta. I vår utvärdering påpekade flera att arbetssättet kräver kunskaper om enkel statistik, ”mer datakunskap – kunskap om diagram och Excel”. Andra kände sig ringrostiga och behövde

färskas upp kunskaperna. Dessa svårigheter hindrade dock inte socialsekreterarna att uppskatta graferna när de väl var klara. Med en överskådlig bild av hur klientens problem utvecklades fick de resultat som var ”synliga” och man uppskattade att kunna ”påvisa förändring”. Det gav ”bra feedback att kunna visa förändring och resultat”. Dessutom fick socialsekreterare och klient ett ”gemensamt underlag att utgå ifrån i bedömningarna av hjälpbehoven”. Som utbildare kunde vi också konstatera att grafer som gör det möjligt att se och visa upp den uppmätta förändringen ger upphov till en genuin glädje. Vi märkte också att nästa steg, att tolka graferna och bedöma klientens behov, inte vållade några större problem.

Att skilja mätning från insats

Vid utbildningstillfällena visade sig även andra utmaningar. Som utbildare fick vi ofta poängtera skillnaden mellan mätning och intervention. Många ”glömde” att en intervention skulle utvärderas och såg i stället mätningen som intervention. Varför man blandade ihop dem eller inte såg skillnaden kan ha flera förklaringar. Å ena sidan kan det vara rimligt att en utredningsmetod som MOS – med den tydliga målinriktningen, systematiken och granskningen av resultatet – skiljer sig så mycket från tidigare utredningsarbete att den skillnaden faktiskt kan förklara de positiva effekterna. Det fanns nämligen flera exempel där man mätt upp positiva effekter utan att någon insats genomförts och det blev då naturligt att relatera effekten till själva mätningen. Å andra sidan tycktes vissa inte se det egna arbetet som en intervention. De hade svårt att beskriva dem och var osäkra på om det egna arbetet ens borde beskrivas och utvärderas. Intervention eller insats satte man i stället i samband med externa aktörer, teori, manual eller metod. Kanske kan MOS bidra till att denna typ av ”osynligt” arbete kan beskrivas och omvärderas.

Ett vetenskapligt förhållningsätt

Vi befarade att det vetenskapliga förhållningsättet och de vetenskapliga begreppen skulle upplevas som främmande eller svåra. Många tyckte att det ”tar mycket tid innan man har blivit bekant med språkbruk och begrepp, formulär och mätmetoder”. Men även om begreppen till att börja med upplevdes som främmande införlivades dessa snart i deltagarnas vokabulär. När begreppen väl hade förklarats vållade de inte socialarbetarna några problem. Inte heller uppfattades utvärderingsdesignen med jämförelser mellan baslinjer och interventionsperioder som svårbegriplig.

En rädsla som ibland kommer till uttryck är att vetenskapliga metoder förenklar den komplexa och svåröverskådliga ”verklighet” som kli-

enterna befinner sig i. En av deltagarna påtalade att det finns ”risk för helheten och en mekanisering och uppdelning i arbetet”. Men de allra flesta poängterade däremot styrkan i att använda vetenskapliga metoder. Det hjälpte dem att ”skilja det viktiga från det mindre viktiga” och ”att distansera sig” på ett sätt som underlättar analysen och reflektionen över klientens situation och utveckling. Socialarbetarna hade med andra ord fått ett verktyg som gör det möjligt att undersöka och förstå en komplex verklighet.

Utvecklingsmöjligheter

Socialsekreterarna såg också utvecklingsmöjligheter. Några hyste förhoppningar om att detta sätt att arbeta ska ge ett ”djupare samarbete mellan kollegor. De refererade då till det gemensamma synsättet och tillvägagångssättet men även till den gemensamma terminologin som de menade kan underlätta utbytet kollegor emellan. Man ansåg att även kommunikationen med chefer, ledning, mellan arbetsgrupper och olika verksamheter kommer att utvecklas.

En annan möjlighet som socialsekreterarna pekade på var att utvärderingssättet ”kan utveckla professionen och verksamheten”. De menade att den information som samlas om de egna klienterna och de egna insatserna på sikt kan ge kunskap som är värdefull för professionen och verksamheten.

Att tänka på inför implementering

Vad bör en verksamhet tänka på som vill implementera det målinriktad och systematiska sätt att utvärdera? Vi har sammanställt några punkter som dels baseras på våra egna erfarenheter och dels implementeringsforskningen [12].

Utbildning är nödvändig men inte tillräckligt

För dem som ska använda MOS som utvärderingsmetod i det egna arbetet är utbildning ett första och nödvändigt steg. De flesta som deltog i utbildningen var nybörjare. Efter den två dagar långa utbildningen och några uppföljningstillfällen hade de fått kunskap om metoden, men kunskapen var inte tillräcklig för att kunna tillämpa arbetssättet i det egna arbetet. Det fanns också ett behov av att rådgöra med utbildare, kollegor och chefer om utvärderingsprocessens olika delar; t.ex. om hur målet ska formuleras, hur mätningarna ska gå till eller hur dessa ska redovisas m.m. Vi vet från forskningen och andra erfarenheter att arbetsplatsförlagd handledning är nödvändig för att lära sig tillämpa en ny metod. Eftersom det

ännu saknades handledare sökte många egna lösningar. T.ex. valde de flesta att arbeta tillsammans med en kollega eller att söka stöd och handledning hos kommunernas metodutvecklare eller från FOU-avdelningar.

Hjälpmedel behövs

Annat stöd behövs också. Efterfrågan på hjälpmedel, utbildningsmaterial, checklistor, färdiga formulär och tekniska hjälpmedel var stor under hela projekttiden. Det fanns behov av att lära sig mer om enkel statistik och att använda programvaror som Excel. Även här fanns stor uppfinningsrikedom. Några utvecklade egna enkla hjälpmedel, formulär och checklistor. Andra har skapat grupper för ett utbyte av erfarenheter mellan olika verksamheter. Checklistorna som finns i handbokens bilaga 2 har kommit till av denna anledning. Det finns också behov av programvaror som underlättar sammanställning och analys.

Cheferna behöver skräddarsydd information

Vissa chefer deltog i utbildningen och fick en bra uppfattning om metoden. Missförstånd har däremot varit vanligare när de endast haft tillgång till allmän information eller information som förmedlats av medarbetare. Oavsett om cheferna fått utbildning eller inte, efterfrågade de skräddarsydd information och möjligheter att diskutera sättet att utvärdera ur ett chefs- och verksamhetsperspektiv. Hur kan metoden bidra till klientarbetet? Hur passar arbetssättet våra klienter? Hur förklarar man nyttan för medarbetarna? Hur organiserar man arbetet? Hur förhåller sig detta sätt att utvärdera sina insatser till andra uppföljnings- och utvärderingsmetoder?

Vad bör då cheferna kunna? Utifrån forskning och andra erfarenheter vet vi att det är viktigt att cheferna

- kan förklara vilken nytta är för medarbetare och ledning
- kan uppmuntra till användare
- känner till stegen i utvärderingsprocessen
- förstår hur resultatet kan tolkas
- kan integrera metoden i arbetet t.ex. i vård-, genomförande eller behandlingsplaner
- kan skapa de förutsättningar som krävs.

En skräddarsydd utbildning för chefer skulle kunna formas utifrån dessa punkter. Utbildningen ska helst innehålla praktiska övningar som tar avstamp i chefernas egna frågeställningar och deras specifika problem och möjligheter.

Starta där intresset finns

De flesta deltagare i försöken visade stort intresse för att utvärdera sitt arbete på ett målinriktat och systematiskt även om graden av engagemang varierade något. När utvärderingsmetoden implementeras i en verksamhet eller på arbetsplats kommer intresset sannolikt att vara mer varierande. Vissa kommer att vara mycket engagerade, flertalet positiva och intresserade medan andra däremot är mer avvaktande eller till och med ointresserade och negativt inställda. Från forskningen om implementering vet vi att de mest engagerade kan skapa intresse och engagemang och fungerar som nyckelpersoner särskilt i ett inledande skede. De intresserade kommer istället att stå för stabiliteten under förutsättning att de får stöd. Den avvaktande gruppen behöver mer tid men följer ofta de ledande.

Här är några allmänna råd till chefer som planerar införa MOS som ett målinriktat och systematiskt arbetssätt:

- Börja med de medarbetare som är intresserade.
- Ta till vara nyckelpersoners engagemang men utan att lämna över hela ansvaret.
- Låt de medarbetare som är avvaktande få mer tid och svar på sina frågor.
- Se de kritiska medarbetare som en resurs. Genom sina kritiska frågor kommer de att bidra till att utveckla arbetssättet.
- Låt de ointresserade arbeta med andra arbetsuppgifter

Kom i gång med ett nytt arbetssätt

1. Undersök behovet. Vad vet vi om vilka effekter insatserna har för klienterna? Behöver vi den kunskapen? Finns den redan?
2. Förankra behovet hos ledningen och ibland personalen.
3. Välj det uppföljningssätt som passar behovet. Det finns andra sätt att följa upp och utvärdera. MOS passar de flesta verksamheter men fungerar särskilt i verksamheter där klienternas hjälpbehov varierar och insatserna skiftar.
4. Planera införandet. Ta reda på vad som krävs i fråga om personal, utbildning, tekniklösningar, licenskostnader m.m. och vilka resurser som finns.
5. Utbilda chefer och personalen.
6. Se till att det finns resurser för stöd och handledning så att kompetensen kan bibehållas.
7. Se också till att resultaten av utvärderingarna används för att förbättra insatserna för klienterna. Samla gärna erfarenheter i en verksamhetsdatabas så att kunskapen blir tillgänglig.

Referenser

1. Barlow, Nock & Hersen (2009) Single case experimental designs. Strategies for studying behavior change. Third edition. Pearson.
2. Barth, T. & Näsholm; C. Motiverande samtal – MI. Att hjälpa en människa till förändring på hennes egna villkor.
3. Bloom, Fischer & Orme (2009) Evaluating practice. Guidelines for the accountable professional. Sixth edition. Pearson international edition.
4. Borg & Westerlund (2010) Statistik för beteendevetare. Andra upplagan. Liber.
5. Eriksson, B. G.& Karlsson, P-Å (2011) Att utvärdera välfärdsarbete. Gothia förlag.
6. Eriksson, B., Lundberg, T.& Ryman, Y. (1997). Värmlands läns allmänna försäkringskassa. Rapport 7 Karlstad.
7. Forster & Zyto (2010) Komet för lärare. En experimentell fallstudie. Socialtjänst och arbetsmarknadsförvaltningen Stockholm Stad.
8. Kazi, M.A. Mäntysaari. Rostila, I. (1997) Promoting the use of Single-Case Designs: Social work experiences from England and Finland. Research on Social Work Practice, 7 (3) S. 311–328.
9. Lindstedt & Ivarsson Goal Attainment Scaling GAS. Måluppfyllelse-skala. Manual. Skriftserie i vårdvetenskap 3 2008 Originalutgåva Jane Tobell & Jan Burns Örebro Universitet 2008. www.publications.oru.se
10. Marlow, C. (2000) Research methods for generalist Social Work. Brooks/Cole Thompson Learning. Third edition.

11. Oscarsson, L. (2009) Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten. En introduktion för praktiker, chefer, politiker och studenter. Sveriges Kommuner och Landsting.
12. Roselius, M. Sundell, K. (2008) Att förändra socialt arbete. Forskare och praktiker om implementering. Gothia förlag.

Bilaga 1: Ordlista

Baslinje: Baslinjen kan vara en för- eller eftermätning. De värden som uppmäts under baslinjen jämförs med värden som uppmäts under interventionsperioden.

Effekt: Relationen mellan en utfall som uppmäts under en intervention och baslinje.

Effektivitet: Effekten satt i relation till de resurser som satsats.

Förankringspunkter: Vad skalstegen i en skattningsskala står för. I MOS används individuella skattningsskalor med individuellt anpassade förankringspunkter. Många standardiserade skalor har däremot generella förankringspunkter.

Förmätning: En typ av baslinjemätning som genomförs före interventionsperioden. Jämför Baslinje.

Graf: Ett diagram där man prickar in värden från observationer eller skattningsskalor.

Intervention: En insats eller åtgärd som har syftet att påverka en individ eller grupp i ett eller flera avseenden.

Individuell skattningsskala: En individuellt anpassad skattningsskala. I Individuella skattningsskalor används vanligtvis för att mäta t.ex. inre beteenden, känslor eller upplevelser.

Irreversibel förändring: En förändring som inte kan återgå till utgångsläget när en intervention tas bort. Det kan t.ex. vara färdigheter som en person lär sig.

Logg: En strukturerad dagbok som förs med en viss systematik. I MOS används logg när t.ex. ett problem behöver utredas.

Multipla designer: Avancerade utvärderingsdesigner.

Mätning: Registrering av uppgifter eller värden från mätningar.

Mätmetoder: Den metod eller det instrument som används för mätningar, t.ex. observation, standardiserade eller individuella skattningar.

Mätvärden: De värden som uppmäts vid en mätning.

Observation: Mätmetod där man till exempel observerar hur ofta eller hur länge ett visst beteende förekommer.

Praktiskt meningsfull: En förändring som på något sätt är meningsfull för en individ eller en grupp. Det kan vara att ett kritiskt värde eller en viss standard har uppnåtts.

Prospektiv: Framåtsyftande, till exempel en studie där man följer ett antal individer i en grupp från en tidpunkt och framåt i tiden.

Reaktiv mätning: En mätning som påverkar resultatet och som därför gör det svårt att särskilja effekter av mätningen från effekter av interventionen.

Reliabilitet: Mätningens tillförlitlighet.

Resteffekter: Effekter som kvarstår efter att en intervention är avslutad, på engelska ”carry over effects”.

Retrospektiv: Bakåtsyftande, till exempel en studie där man studerar en individs eller en grups förhållanden vid en tidigare tidpunkt.

Reversibel förändring: Förändring som kan återgå till utgångsläget när en intervention tas bort.

Signifikant förändring: En förändring som är betydelsefull.

Skattningskala: Ett skala (mätinstrument) med någon form av gradering

Standardiserade skalor: Kvalitetssäkrade skalor vars reliabilitet och validitet är testade vetenskapligt.

Statistiskt signifikant: Skillnad mellan mätvärden för olika mätperioder som inte kan förklaras av slumpen.

Teoretiskt meningsfull: En förändring som man kan förvänta sig med tanke på den teori som insatsen bygger på.

Utfall: Den relevanta aspekt av persons status som utvärderingen mäter.

Utvärderingsdesign: Ett sätt att organisera den materialinsamling som utvärderingen baseras på.

Validitet: Att t.ex. ett test mäter det man avser att mäta.

Visuell granskning: Visuell granskning är en första analys av en klients förändring som baseras på värden som åskådliggörs med hjälp av en graf.

Bilaga 2: Checklistor och hjälpmedel

Checklistor: Problem och mål

Funktionsanalys

När det är svårt att formulera problem på ett mätbart sätt, kan man göra en analys av i vilka situationer problemen uppträder, under vilka förhållanden de förekommer och vilken funktion dessa fyller för klienten och andra.

Gå till väga på följande sätt:

1. Be först klienten beskriva konkreta situationer där problemet har förekommit. Om klienten inte kan beskriva sådana situationer – be honom eller henne att vara uppmärksam på dessa frågor vid nästa tillfälle som problemet uppträder.
2. Ställ sedan frågor som belyser relationen mellan problemen och personens egenskaper, relationen till andra personer eller faktorer som kan påverka.
3. Fråga
  - Vad hände omedelbart *före* situationen? Vad utlöste den? Vem eller vilka var där? Vad tänkte klienten, vad sade och gjorde han eller hon?
  - Vad hände *under* den aktuella situationen och hur uppträdde klienten?
  - Vad resulterade händelsen i? Vilka blev konsekvenserna?

Problem- och målformulering

- Hjälپ klienten att fokusera på ett område som är möjligt att förändra.
- Välj beteenden som är meningsfulla och möjliga att förändra. Försök att identifiera konkreta indikatorer, till exempel om klienten uttrycker sig vagt – försök översätta det till något konkret, specifika tankar, känslor eller aktiviteter.
- Bestäm hur många beteenden som ska observeras.
- Bestäm mål och delmål som
  - a) är möjliga att uppnå
  - b) utgår från klientens styrkor

- c) inte leder till negativa konsekvenser för klienten
- d) är acceptabla för klienten, närstående som berörs och för dig som professionell.
- Beskriv så tydligt som möjligt *när* ett mål är uppnått, *vem* som ska förändras och under vilka omständigheter den önskade aktiviteten ska utföras.

Exempel på problem och målformuleringar

Klientens problem	Sätt att mäta	Informations källa	Mål med intervention	Intervention
Johans föräldrar oroar sig för sonens skolk. Kuratorn har kallat till möte med föräldrarna.	Antalet dagar i veckan som Johan deltar i undervisningen.	Skolans närvarolistor.	Johans närvaro ska öka till fem dagar i veckan.	En speciallärare ger Johan extra hjälp i skolan. Föräldrarna uppmärksammar läxläsningen.
Ulla upplever att hennes vinkonsumtion har blivit ett problem.	Antalet glas i veckan.	Observation Ulla själv och hennes man dokumenterar.	Minska antalet glas vin till högst fyra per vecka.	AA-möten + samtal
Rune bor på ett äldreboende. Han har gått ner i vikt. Svårt att äta p.g.a. tandproblem.	Antalet måltider då han äter upp maten	Personalen noterar hur stor andel av maten som konsumerats. Vägning varannan vecka.	Gå upp fem kilo i vikt under fem månader.	Tandbehandling.
Anna-Lenas ångest hindrar henne från att gå ut.	Graden av ångest.	Individuella skattningsskalor.	Minska ångestnivån. Anna-Lena ska kunna vistas ute.	Medicinsk behandling. Kognitiv terapi.

Checklistor: Mått och mätning

Mått

Oberoende av vilka mätmetoder som används ska måtten

- vara relevanta och mäta vad som avses att mäta
- vara känsliga för förändring, alltså kunna fånga in den tänkta förändringen
- helst vara icke-reaktiva, alltså inte påverka klientens förändring
- vara representativa för klientens mål
- vara enkla att använda och lättillgängliga
- underlätta vård- och behandlingsplaneringen.

Undvik reaktiva effekter

- Gör flera typer av mätningar (komplettera t. ex. med register eller arkiv).
- Använd kvalitetssäkrade instrument.

När klienten mäter själv

- Uppmuntra klienten att inte låta sig påverkas.
- Förläng mätningstiden.

När en utomstående observatör gör mätningar. Be honom eller henne

- uppträda diskret
- undvika att väcka uppmärksamhet
- undvika kontakt.

När man engagerar utomstående observatörer:

- Försäkra dig om att observatören
  - a) sympatiserar med syftet och förstår betydelsen för klienten
  - b) har möjlighet att göra mätningar i de situationer som problemet i fråga uppträder.
- Tänk på att det kan vara svårt, särskilt för personen själv eller en närstående, att observera mer än ett par beteenden.
- Ge tillräcklig och tydlig information, så att observatören förstår *vad* som ska mätas och hur han eller hon ska gå till väga för att samla in information.
- Ge utbildning och träning när – och så ofta – som det behövs.
- Stärk motivationen genom uppmuntran, stöd eller övningar.
- Förse personen med nödvändig utrustning (relevanta dokument, penna, loggbok etc.)

- Förklara
  - a) varför utvärderingen görs
  - b) hur den insamlade informationen ska användas
  - c) hur han eller hon ska gå till väga för att samla in information
  - d) att han eller hon inte ska ingripa eller lägga sig i de situationer som uppstår annat än vid akuta behov av hjälp
  - e) att uppgifterna behandlas enligt gällande sekretess men också att personen i fråga kommer att kunna ta del av den informationen.

Checklistor: Planera mätningen

Planera mätningen

- Vilket eller vilka mål ska följas upp?
Kom ihåg att målbeteendet ska stämma överens med klientens mål och vara väldefinierat. De valda tidsperioderna och situationerna ska ge en representativ bild av målbeteendet.
- Vilken insats ska användas?
Insatsen ska bidra till att klienten uppnår sitt eller sina mål. Planera när den kan genomföras. Om insatsen genomförs av en extern aktör; ta reda på när insatsen börjar.
- När och var ska mätningen ske?
Tänk efter vilka tidpunkter och vilka sammanhang som lämpar sig bäst med tanke på den förändring som ska mätas.
- Vem ska mäta?
  - a) Klienten själv
  - b) Anhörig
  - c) Oberoende observatör
- Formuläret, alltså det protokoll där registreringar ska noteras, ska förberedas och finnas tillgängligt för observatörerna.
- Genomför mätningen.
- Följ upp mätprotokollen regelbundet under tiden som mätningar pågår. Instruera på nytt om det visar sig att klienten eller observatören har problem med mätningen.
- Samla in protokollen, till exempel en gång i veckan, men informera inte om resultaten förrän samtliga planerade mätningar är genomförda. Sammanställ informationen.
- För in uppgifterna i grafen. Ge återkoppling till klienten när de planerade mätningarna är genomförda.

Presentera mätningarna för klienten

- Skapa ett gott samarbetsklimat innan mätningen presenteras.
- Förklara vad som ska mätas, när, var och hur?
- Förklara varför det är viktigt att mätningarna genomförs på samma sätt under förmätningen och interventionsperioden. Poängtera att mätningens syfte är att utvärdera insatsen och inte att bedöma personen.
- Försäkra dig om att personen förstår hur mätningarna ska gå till och förklara ytterligare en gång när det behövs.
- Var stödjande, empatisk och ge uppskattning som höjer personens motivation och gör allt för att undanröja hinder för mätningen.

Instruera observatören

- Kontrollera att träningstillfällen behövs alla registrerar på samma sätt de inte blir uttröttade.

Checklista: Logg

Presentera en logg

- Förklara att loggen kommer att användas för planeringen av insatser och att informationen är nödvändig för att personen ska få rätt hjälp.
- Förklara att loggen kan visa på problem eller situationer som inte kommer fram på annat sätt men som kan vara viktiga i arbetet med att hjälpa personen. Endast personen själv kan samla information med den systematik som krävs för att få ett bra underlag för bedömningar.
- Förklara noggrant hur loggen ska användas.
- Gör en testlogg om det behövs.
- Förbered loggen så att den är färdig att fylla i, enkel att förstå och har en struktur som ger överblick.

Bilaga 3: Formulär för att planera mätning

Plan för dokumentation och mätning

1. Vad ska dokumenteras?

---

2. Vilka mätmetoder ska användas?

---

3. Vem ska samla in information?

---

4. När och var ska informationen samlas in?

---

5. Hur ofta ska information samlas in?

---

6. Hur ska protokollet utformas?

---

7. Hur ska grafer ställas upp?

Bilaga 5: Genomförandeplan

Ett exempel på hur MOS kan integreras i den ordinarie genomförandeplanen.

För: Förnamn & efternamn Personnummer

Upprättad datum: År, månad, dag

Av: Namn på alla som är med vid planen (+ titel/funktion).

Nuvarande situation:

Vilken verksamhet? Sedan när?

Förmågor & funktionshinder? Stödbehov?

Särskild genomgång av alla aktiviteter kan göras innan mötet av näransvarig & brukaren.

Andra insatser?

Fritid:

Hur ser fritiden ut för personen?

Intressen?

Socialt nätverk?

Stödbehov?

Kontaktperson eller ledsagare?

Vad planeras för det kommande året?

Ekonomi:

Ansvarsfördelning – mellan personen själv, god man och näransvarig?

Vad ska pengarna räcka till?

Övergripande mål:

Vad ska planen leda till långsiktigt?

Självständighet? Ett gott liv? Bättre självkänsla?

Utveckla förmågor?

Bibehålla förmågor?

(Passar verksamheten för personen?)

Med målet i sikte

Idag vill många professionella inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården följa upp och utvärdera den egna praktiken. Man vill veta om problemen minskar eller välbefinnande ökar som ett resultat av de insatser och åtgärder som ges. Men hur går man till väga för att få relevant och tillförlitlig kunskap om klienternas förbättring och insatsens betydelse?

I denna bok presenteras MOS – målinriktad och systematisk utvärdering av insatser för enskilda personer. MOS är ett sätt att följa upp om klienternas gör framsteg och att utvärdera insatsen. Det är också ett verktyg som hjälper professionella och klienter att i varje led av processen hålla fokus på det förbättringsmål som klienten vill uppnå. MOS bygger på Single system designs (SSD) en utvärderingsmetod som länge använts i USA, där den utvecklades redan under 1970-talet.

Boken riktar sig till alla som har intresse av att följa upp om enskilda klienter når sitt mål och att utvärdera om insatsen har lett till den förväntade förbättringen. Utöver professionell kompetens krävs inga förkunskaper. Boken kan användas såväl av dem som söker kunskap på egen hand, som i utbildning och handledning för verksamheter och professionella som vill använda ett målinriktat och systematiskt sätt att utvärdera i den egna praktiken.

Med målet i sikte – Målinriktad och systematisk utvärdering av insatser för enskilda personer (MOS) (artikelnr 2012-9-3) kan beställas från Socialstyrelsens beställningsservice, 120 88 Stockholm
www.socialstyrelsen.se/publikationer
E-post: socialstyrelsen@strd.se
Fax: 08-779 96 67

Publikationen kan också laddas ner på
www.socialstyrelsen.se